

Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної
науки

**ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО
(БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему

**«СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФАЛЕРИСТИКИ ЯК
СПЕЦІАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ДИСЦИПЛІНИ В УКРАЇНІ»**

Виконала:
студентка IV курсу,
групи ІА(з)-41
спеціальності
032 Історія та археологія
Швець Любов

Керівник :
професор кафедри історії
Центральної та Східної Європи і
спеціальних галузей історичної науки
Шологон Лілія Іванівна

Рецензент _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФАЛЕРИСТИКИ ЯК НАУКИ	8
1.1. Фалеристика як спеціальна історична дисципліна: понятійний апарат, предмет та завдання	8
1.2. Методологія та джерельна база фалеристичних досліджень	14
1.3. Класифікація нагородних знаків та їх місце в системі історичних пам’яток 21	
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ НАГОРОДНОЇ ТРАДИЦІЇ	27
2.1. Нагородна традиція доби Середньовіччя та Козацько-Гетьманської держави 27	
2.2. Нагороди на українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій (XIX – поч. XX ст.)	32
2.3. Відзнаки Української Народної Республіки, Гетьманату та Західноукраїнської Народної Республіки (1917–1921 рр.)	37
2.4. Радянська нагородна система та її функціонування в УСРР/УРСР	42
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНА СИСТЕМА ДЕРЖАВНИХ НАГОРОД НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ.....	47
3.1. Етапи формування та законодавче регулювання нагородної системи України (1991–2026 рр.)	47
3.2. Класифікація державних нагород України	52
3.3. Відомчі та громадські відзнаки в сучасній фалеристичній практиці України 57	
3.4. Нагородна система України в умовах російсько-української війни: трансформації та суспільне значення	61
3.5. Перспективи розвитку української фалеристики та нагородної системи	65
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

У сучасних умовах розвитку української державності, що супроводжуються процесами національно-культурного відродження та утвердження громадянської ідентичності, особливого значення набуває вивчення символічних систем, які консолідують суспільство та легітимізують державну владу. Фалеристика як спеціальна історична дисципліна відіграє ключову роль у цьому процесі, адже об'єктом її дослідження є нагородні системи – ордени, медалі, відзнаки, які не лише фіксують ієрархію заслуг перед державою та суспільством, але й виступають важливими маркерами історичної пам'яті, ідеологічних пріоритетів та еволюції політичної культури. Дослідження становлення та розвитку фалеристики в Україні дозволяє простежити тяглість національної нагородної традиції, виявити її особливості на різних історичних етапах та зрозуміти роль відзнак у формуванні пантеону національних героїв і зразків для наслідування.

У процесі дослідження становлення та розвитку української фалеристики вагомий внесок зробили М. Дмитрієнко, В. Бузало, Я. Семетюк, В. Карпов та А. Гречило. Зокрема, М. Дмитрієнко у фундаментальних працях «Нагороди України» (у 3 т.) та «Спеціальні історичні дисципліни» заклали теоретичні засади вивчення фалеристики як складової системи спеціальних історичних дисциплін, окреслив її предмет, методи та джерельну базу. В. Бузало зосередив увагу на дослідженні української нагородної спадщини, приділивши особливу увагу відзнакам періоду Української Народної Республіки та сучасній нагородній системі. Я. Семетюк у праці «Українські військові відзнаки» (Торонто, 1991) здійснив систематизацію військової фалеристики, впорядкувавши матеріал про бойові нагороди та їх історичну еволюцію. В. Карпов у дослідженні «Вексилологія та фалеристика» застосував технологічні та мистецтвознавчі підходи до аналізу нагородних знаків, розкривши їхню символіку, художні особливості та виробничі аспекти. А. Гречило розвинув напрям територіальної та муніципальної фалеристики, розглядаючи її у тісному зв'язку з геральдиком та процесами формування локальної символіки.

Сукупність їхніх праць сприяла поглибленню наукового осмислення фалеристики, систематизації джерельної бази та утвердженню цієї галузі як важливого напрямку української історичної науки.

Актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного аналізу історичного шляху української фалеристики – від її зародження як практики нагородження до формування як повноцінної наукової дисципліни. В умовах російсько-української війни, яка спричинила безпрецедентний сплеск героїзму та потребу в гідному вшануванні захисників і захисниць України, нагородна система зазнає суттєвих трансформацій, що потребують наукового осмислення. Дослідження фалеристики дає змогу не лише реконструювати історичні процеси, пов'язані з відзначенням заслуг, а й визначити закономірності формування нагородних систем, їхній вплив на суспільну свідомість та роль у консолідації нації навколо спільних цінностей і символів.

Метою роботи є всебічний аналіз становлення та розвитку фалеристики як спеціальної історичної дисципліни в Україні, визначення основних етапів формування української нагородної традиції, а також характеристика сучасної системи державних нагород незалежної України в контексті її історичного розвитку та суспільного значення.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- з'ясувати предмет, завдання та методи фалеристики, окреслити її понятійний апарат та місце в системі спеціальних історичних дисциплін;
- проаналізувати методологію та джерельну базу фалеристичних досліджень в Україні;
- розробити класифікацію нагородних знаків та визначити їх місце в системі історичних пам'яток;
- дослідити витоки української нагородної традиції доби Середньовіччя та Козацько-Гетьманської держави;
- охарактеризувати особливості функціонування нагородних систем на українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій (XIX – поч. XX ст.);

- висвітлити процес формування національних відзнак доби Української Народної Республіки, Гетьманату та Західноукраїнської Народної Республіки (1917–1921 рр.);
- проаналізувати радянську нагородну систему та специфіку її функціонування в УСРР/УРСР;
- визначити основні етапи формування та законодавчого регулювання нагородної системи незалежної України (1991–2026 рр.);
- здійснити класифікацію сучасних державних нагород України;
- охарактеризувати систему відомчих та громадських відзнак у сучасній фалеристичній практиці України;
- дослідити трансформацію нагородної системи України в умовах російсько-української війни та її суспільне значення;
- окреслити перспективи розвитку української фалеристики та нагородної системи.

Об’єктом дослідження є фалеристика як спеціальна історична дисципліна в Україні, а також історичні та культурні процеси, пов’язані з формуванням і розвитком нагородних систем на українських теренах.

Предмет дослідження – процес становлення та розвитку фалеристики в Україні, система державних нагород та відзнак різних історичних періодів, принципи їх класифікації, методологія дослідження нагородних знаків, а також науковий доробок українських дослідників у цій галузі.

Методологія дослідження. При написанні роботи ми дотримувалися принципів науковості, історизму, комплексного та системного підходу до аналізу та узагальнення історичних явищ. При цьому нами було використано такі методи:

- історико-генетичний – для відтворення етапів розвитку фалеристики як спеціальної історичної дисципліни та еволюції нагородних систем в Україні;
- історико-порівняльний – для аналізу та порівняння особливостей формування фалеристичних традицій в Україні та за її межами,

зіставлення нагородних систем різних історичних періодів (імперської, радянської, сучасної);

- типологічний та класифікаційний – для систематизації нагородних знаків за різними критеріями (ступенем значущості, сферою заслуг, історичною належністю);
- іконографічний – для вивчення візуальних образів, символіки, композиційних елементів та стилістичних особливостей нагородних знаків;
- джерелознавчий аналіз – для опрацювання законодавчих актів, статутів нагород, архівних матеріалів та інших писемних джерел.

Територіальні рамки дослідження охоплюють територію сучасної України в її етнічних та історичних межах. Однак у процесі дослідження теми, окреслюючи передумови формування та становлення фалеристики як наукової дисципліни та розглядаючи нагородні практики на українських землях у складі іноземних держав, ми звертаємося до історії Російської імперії, Австро-Угорщини, Речі Посполитої та СРСР, чії нагородні системи безпосередньо впливали на українські терени.

Хронологічні рамки дипломної роботи охоплюють період з X – початку XXI ст. *Нижня межа* дослідження зумовлена першими літописними згадками про нагородження на Русі золотими гривнами та становленням традиції відзначення за військову звитягу. *Верхня межа* (2026 р.) дозволяє проаналізувати сучасний стан української фалеристики, врахувати новітні зміни в нагородній системі, зумовлені викликами російсько-української війни, та окреслити перспективи подальшого розвитку дисципліни.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному дослідженні фалеристики як наукової дисципліни в Україні, що охоплює як теоретико-методологічні засади, так і історичну ретроспективу нагородної традиції та аналіз сучасної нагородної системи. Новизна визначається також залученням актуального матеріалу щодо функціонування нагородної системи в умовах

війни та спробою окреслити перспективи розвитку української фалеристики на основі аналізу наукового доробку українських вчених у цій галузі.

Практичне застосування. Результати дослідження можуть бути використані для підготовки до семінарських занять з історії України, спеціальних історичних дисциплін, музеєзнавства; у написанні рефератів, курсових та інших дослідницьких робіт; у краєзнавчій та музейній діяльності при атрибуції пам'яток; у роботі державних установ, дорадчих органів (зокрема Комісії державних нагород та геральдики) для вдосконалення нагородної системи.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг основної частини роботи становить 72 сторінки. Список використаних джерел налічує 62 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФАЛЕРИСТИКИ ЯК НАУКИ

1.1. Фалеристика як спеціальна історична дисципліна: понятійний апарат, предмет та завдання

Сучасний стан історичної науки в Україні характеризується поглибленою увагою до спеціальних (допоміжних) історичних дисципліни, серед яких фалеристика посідає одне з ключових місць завдяки своєму високому державотворчому та ідеологічному потенціалу. Фалеристика як спеціальна історична дисципліна (СІД) є комплексною галуззю знань, що спрямована на вивчення історії виникнення, розвитку та функціонування нагородних знаків - орденів, медалей, хрестів, нагрудних знаків, значків та жетонів [18]. Термінологічне визначення дисципліни має давню етимологічну традицію, що сягає античності, де поняттям «фалери» (лат. *phalerae*) позначали металеві бляхи, які слугували військовими відзнаками в армії Стародавнього Риму [19]. У широкому науковому сенсі фалеристика досліджує нагородну систему як складний соціокультурний та політико-правовий інститут, що відображає цінності держави та її ставлення до особистих заслуг громадян.

Понятійний апарат фалеристики постійно еволюціонує, розширюючись від описового колекціонування до глибокого наукового аналізу. Основним терміном є «нагородний знак», що розглядається як речова пам'ятка, виготовлена з металу або інших матеріалів, яка вручається за певні заслуги та має встановлений державою або організацією правовий статус. Важливим складником понятійного апарату є «нагородна система», під якою розуміють упорядковану сукупність відзнак, ієрархічно вибудованих та регламентованих відповідними нормативно-правовими актами [24]. Кожен елемент цієї системи - від статуту ордену до технічних специфікацій стрічки - є об'єктом прискіпливого наукового вивчення.

Предмет фалеристики як науки охоплює не лише фізичні атрибути нагород, а й увесь комплекс суспільних відносин, що виникають у процесі їх

заснування, виготовлення та вручення. Це включає історію нагородного законодавства, іконографію знаків, статистику нагороджень та просопографічні дані кавалерів. Досліджуючи предмет фалеристики, вчені аналізують, як через символіку та дизайн нагороди держава артикулює свою ідеологію та пріоритети розвитку в конкретний історичний період [23]. Таким чином, предмет дисципліни виходить за межі простого вивчення артефактів, заглиблюючись у сферу політичної історії, мистецтвознавства та соціальної психології.

Основним завданням фалеристики на сучасному етапі є систематизація та критичний аналіз нагородної спадщини України, що була накопичена протягом століть - від княжих часів до сучасної війни за незалежність. Дослідники прагнуть реконструювати цілісну картину становлення українських нагородних традицій, виокремлюючи їхню автентичність на тлі імперських та радянських нашарувань. Важливим аспектом є також наукове обґрунтування нових нагород, що створюються в незалежній Україні, з метою забезпечення їхньої відповідності історичній спадкоємності та міжнародним стандартам фалеристичного дизайну.

Фалеристика виконує важливу функцію верифікації історичних подій та фактів. Завдяки наявності унікальних номерів на знаках та відповідних записів у нагородних документах (грамотах, книжках), історики мають можливість точно ідентифікувати особу, встановити обставини її героїчного вчинку або трудового досягнення. Це завдання є надзвичайно актуальним для воєнної історії, де ордени та медалі часто стають єдиним джерелом для встановлення бойового шляху підрозділу або долі окремого воїна в умовах відсутності повної архівної документації [4].

Інституціоналізація фалеристики в Україні як самостійної наукової галузі розпочалася зі здобуттям незалежності, коли виникла гостра потреба у створенні власної системи відзнак. Створення Комісії з питань державних нагород у 1992–1993 роках стало потужним імпульсом для розвитку дисципліни, оскільки до її складу увійшли провідні історики та мистецтвознавці. Саме тоді розпочався процес переходу від аматорського

збирання значків до формування фалеристики як академічної дисципліни з власним методологічним інструментарієм та джерельною базою.

Важливим теоретичним завданням є делімітація фалеристики від суміжних дисциплін - нумізматики та медальєрики. Якщо нумізматики фокусується на засобах грошового обігу, а медальєрика - на медалях як пам'ятках медальєрного мистецтва, то фалеристика акцентує увагу на нагородній функції предмета та його місці в соціальній ієрархії. Це розрізнення є принциповим для коректного опису музейних предметів та формування наукових каталогів, де нагороди мають розглядатися в контексті їхнього правового статусу, а не лише естетичної цінності [49].

Науковий дискурс у фалеристиці також охоплює питання еволюції форм нагородження. Історія дисципліни демонструє перехід від індивідуальних подарунків монархів (золотих гривень, ковшів, ланцюгів) до створення орденських корпорацій, а згодом - до масових державних нагород. В українському контексті особлива увага приділяється козацьким традиціям нагородження іменною зброєю та золотими монетами, що розглядається як предтеча сучасної нагородної системи України.

Одним із завдань сучасної фалеристики є аналіз механізмів девальвації нагород у суспільній свідомості. Досліджуючи періоди масових нагороджень (наприклад, у пізній радянський період), фалеристи вказують на важливість збереження ексклюзивності та високого статусу відзнак. Це завдання має прямий вихід на практичну площину державного будівництва, допомагаючи органам влади розробляти такі критерії нагородження, що сприятимуть консолідації суспільства та підвищенню престижу державної служби [47].

Фалеристика також досліджує техніко-технологічні аспекти виробництва знаків, що дозволяє датувати предмети та виявляти підробки. Вивчення складів металевих сплавів, типів гарячих емалей, особливостей штампування та гравірування є невід'ємною частиною дисципліни. Завдання фалериста тут перетинається із завданнями експерта-мистецтвознавця, який на основі візуального та лабораторного аналізу підтверджує автентичність пам'ятки.

Розвиток фалеристики в Україні нерозривно пов'язаний із діяльністю наукових шкіл, зокрема в Інституті історії України НАНУ. Праці М. Дмитрієнко [19] та В. Бузала заклали фундамент для розуміння нагороди як атрибута суверенітету держави. Завданням цих шкіл є не лише накопичення фактів, а й розробка теоретичних моделей, що пояснюють трансформацію нагородних систем в умовах зміни політичних режимів та ідеологічних парадигм [29].

Важливим аспектом фалеристики є її роль у просопографічних дослідженнях. Нагорода є маркером біографії людини, що вказує на її професійні успіхи, військову звитягу або громадську позицію. Дослідження нагородного списку конкретної історичної постаті дозволяє глибше зрозуміти її місце в тогочасній політичній еліті та зв'язки з владними структурами.

Фалеристика також вивчає соціальну психологію нагороджених осіб та сприйняття нагород у різних соціальних групах. Наприклад, у рицарські часи приналежність до ордена визначала весь спосіб життя кавалера, його кодекс честі та права на володіння землею. У сучасній Україні отримання державної нагороди за участь в обороні держави має не лише правовий наслідок (пільги), а й величезне моральне значення для воїна та його родини [33].

Окремим завданням є вивчення нагородної символіки в контексті геральдики. Використання державних гербів, національних кольорів та історичних символів на орденських знаках робить фалеристику важливою складовою загальної емблематики. Це завдання вимагає від дослідника знань у галузі вексилології та сфрагістики, оскільки нагороди часто дублюють символи, присутні на прапорах та печатках.

В умовах цифрової трансформації перед фалеристикою постає нове завдання - створення електронних баз даних та віртуальних музеїв. Це дозволяє не лише зберегти інформацію про нагороди в умовах війни, а й забезпечити широкий доступ до досліджень для міжнародної спільноти. Цифрові технології дають можливість проводити детальний макроаналіз знаків, недоступний при звичайному візуальному огляді.

Специфічним завданням дисципліни є аналіз спадкоємності між нагородами українських державних утворень ХХ століття та сучасної України. Вивчення нагород УНР (Залізний Хрест) та УПА (Хрест Бойової Заслуги) дозволяє сучасним законодавцям включати ці відзнаки до реєстру державних нагород України як історичні символи боротьби за незалежність [47]. Це завдання має велике значення для відновлення історичної справедливості та формування єдиного національного пантеону.

Дослідження фалеристики також включає вивчення «тіньової» сторони нагородної справи - нелегального обігу нагород, фальсифікацій та чорного ринку колекціонерів. Завданням вчених є напрацювання методик атрибуції, які б дозволили правоохоронним органам та музейникам ефективно протидіяти розкраданню національного культурного надбання. На жаль, через високу комерційну вартість рідкісних нагород, ця проблема залишається надзвичайно гострою.

Еволюція фалеристики як СІД призвела до розуміння того, що нагорода є динамічним об'єктом, який продовжує свою «біографію» і після смерті кавалера. Вивчення правил спадкування нагород, їх експонування в музеях та використання в родинній пам'яті є важливою частиною досліджень. Таким чином, фалеристика охоплює весь життєвий цикл нагороди - від концептуального проєкту художника до вітрини музею або сімейного архіву.

В Україні фалеристика відіграє критичну роль у процесі декомунізації та деколонізації. Завдання вчених полягає в тому, щоб науково обґрунтовано замінити радянську нагородну парадигму (орієнтовану на класову боротьбу та імперські перемоги) на національно-центричну систему відзнак. Це не просто зміна назв чи дизайну, а зміна смислів, де на перше місце виходить захист суверенітету та прав людини [57].

Фалеристика як наука також досліджує міжнародний контекст нагородження. Громадяни України можуть бути удостоєні нагород іноземних держав, що потребує узгодження протоколів носіння та визнання цих відзнак у

вітчизняному правовому полі. Вивчення іноземних нагородних систем дозволяє запозичувати кращий досвід та уникати помилок у розбудові власної системи.

Окреме завдання - вивчення «недержавної» фалеристики: церковних орденів, нагород громадських організацій та партійних знаків. Хоча вони не мають статусу державних нагород, вони є важливими пам'ятками суспільно-політичного життя та релігійного відродження. Дослідження цього сегмента дозволяє побачити реальну картину соціальної активності та ієрархій у громадянському суспільстві.

Аналіз нагородної документації є ще одним фундаментальним завданням. Написи на грамотах, шрифти, печатки та підписи є об'єктом дослідження палеографії та дипломатики, що інтегруються у фалеристичні студії. Часто саме документ дозволяє верифікувати справжність знака, який міг бути підроблений або замінений дублікатом.

Фалеристика також звертає увагу на гендерний аспект нагородження. Наприклад, заснування ордена княгині Ольги як спеціальної відзнаки для жінок є цікавим об'єктом для вивчення державної політики у сфері гендерної рівності та визнання ролі жінки в суспільстві. Це завдання перетинається з історичною фемінологією.

Вивчення ювілейних медалей та пам'ятних знаків дозволяє фалеристиці аналізувати політику пам'яті держави. Які дати відзначаються? Кому присвячуються пам'ятні знаки? Відповіді на ці питання дають змогу реконструювати офіційний календар державних свят та систему пріоритетів у вихованні молоді.

Дослідження фалеристики в Україні активно виходить на міжнародну арену. Публікація статей у зарубіжних наукових виданнях та участь у конференціях сприяє популяризації української нагородної спадщини як невід'ємної частини загальноєвропейської культури. Це завдання особливо важливе для протидії ворожій пропаганді, яка намагається нівелювати самотність української історії.

Естетичний аналіз нагородних знаків дозволяє фалеристиці взаємодіяти з теорією мистецтва. Вивчення композиційних прийомів, використання емалевих кольорів (наприклад, синьої емалі в ордені Ярослава Мудрого) та шрифтів дає змогу говорити про існування специфічного «фалеристичного стилю» в українському ювелірному мистецтві.

Фалеристика також відіграє роль у правовому вихованні. Знання статутів нагород, розуміння того, за які заслуги та ким вони вручаються, сприяє формуванню поваги до державних інституцій та закону. Це завдання актуальне для цивільної освіти та патріотичного виховання.

Розвиток фалеристики як СІД неможливий без постійного оновлення методологічної бази. Використання системного підходу дозволяє розглядати нагороду не як ізольований предмет, а як вузол перетину багатьох історичних ліній - політичної, правової, технологічної та персональної.

Нарешті, фалеристика виконує завдання збереження емоційного фону історії. Нагорода - це символ тріумфу, болю, втрати та визнання. Досліджуючи ці знаки, історики повертають «людське обличчя» академічній науці, роблячи її більш зрозумілою та близькою для пересічного громадянина.

1.2. Методологія та джерельна база фалеристичних досліджень

Методологічна основа фалеристичних досліджень в Україні базується на принципах об'єктивності, історизму та системності, що дозволяють розглядати нагородні знаки як багатогранні історичні джерела. Основним методом є історико-генетичний, який спрямований на вивчення процесу виникнення та еволюції нагородних систем у їхньому часовому розвитку. Цей метод дозволяє дослідникам простежити, як окремі розпізнавальні знаки середньовічних воїнів поступово трансформувалися в складні державні орденські структури. В українському контексті історико-генетичний аналіз допомагає виявити тяглість традицій від княжих знаків до сучасної символіки ордена Богдана Хмельницького або Данила Галицького [24].

Порівняльно-історичний метод є незамінним для зіставлення нагородних систем різних держав та епох. Завдяки йому фалеристи виявляють запозичення, аналогії та унікальні риси вітчизняної нагородної справи. Наприклад, порівняння статутів європейських орденів (Золотої Руни, Підв'язки) із принципами функціонування сучасних українських орденів дозволяє зрозуміти, які елементи кавалерської традиції були збережені, а які - трансформовані відповідно до республіканських засад. Цей метод також застосовується для порівняння нагородної практики УНР та радянської України, що демонструє радикальну відмінність в ідеологічному наповненні схожих за формою знаків.

Типологічний та класифікаційний методи забезпечують впорядкування величезного масиву фалеристичних об'єктів. Дослідники групують знаки за різними критеріями: формою (зірки, хрести, медалі), матеріалом (дорогоцінні метали, сплави), способом носіння (шийні, нагрудні) та правовим статусом (державні, відомчі, громадські). Це дозволяє створювати наукові каталоги та бази даних, які є фундаментом для будь-якого фалеристичного дослідження. Без чіткої класифікації неможлива коректна атрибуція пам'яток у музейних фондах.

Метод мистецтвознавчого та семіотичного аналізу фокусується на розшифруванні візуальної мови нагороди. Кожен елемент дизайну - колір емалі, форма променів зірки, вигин стрічки - розглядається як символ, що несе певне смислове навантаження. Дослідники аналізують іконографію знаків, визначаючи витоки тих чи інших зображень (наприклад, тризуба, дубового листя чи калини) та їх роль у формуванні національної ідентичності [23]. Семіотичний підхід дозволяє трактувати нагороду як текст, який можна прочитати, знаючи контекст її створення.

Метод техніко-технологічної експертизи є критично важливим для встановлення автентичності предметів фалеристики. Він включає аналіз складу металів, дослідження структури емалі, вивчення особливостей штампів та гравірування. В умовах поширення високоякісних підробок на антикварному ринку, лише науково обґрунтована експертиза із застосуванням сучасного

обладнання може гарантувати справжність артефакту. Це робить фалеристику тісно пов'язаною з точними та прикладними науками.

Джерельна база фалеристичних досліджень поділяється на кілька великих груп, першою з яких є **речові джерела**. Це безпосередньо ордени, медалі, хрести та знаки, що зберігаються в музеях, приватних колекціях або перебувають у кавалерів. Речове джерело є первинним і найбільш достовірним об'єктом дослідження, що несе інформацію про рівень розвитку матеріальної культури, ювелірного мистецтва та технологій певної епохи. Важливою частиною речових джерел є також інструментарій для виготовлення нагород - штемпелі, маточники, форми для лиття.

Другу групу становлять **нормативно-правові джерела**, які визначають юридичне життя нагороди. Сюди належать Конституція України, Закон України «Про державні нагороди України», укази Президента, статuti та положення про конкретні відзнаки [47]. Ці документи описують підстави для нагородження, зовнішній вигляд знака, правила його носіння та порядок позбавлення нагороди. Без аналізу законодавчої бази неможливо зрозуміти ієрархічне місце нагороди в державній системі.

Архівні джерела складають третю групу і містять неоціненну інформацію про процес заснування нагород, обговорення їхніх проектів та персоналії нагороджених осіб. Це нагородні листи, реєстри кавалерів, протоколи засідань нагородних комісій, листування художників із замовниками. В Україні ці матеріали зберігаються в Центральних державних архівах, а також у поточному архіві Офісу Президента та Міністерства оборони. Часто саме в архівах вдається знайти відомості про нереалізовані проекти нагород, що дозволяє реконструювати альтернативні шляхи розвитку фалеристики.

Статистичні дані

- Звіти про кількість випущених та вручених знаків.

Мемуаристика

- Спогади кавалерів про обставини нагородження та значення відзнак.

Публіцистика

- Статті в пресі, що висвітлюють нагородну політику держави.

Каталоги аукціонів

- Джерело інформації про рідкісні зразки та ринкову динаміку.

Графічні проекти

- Ескізи художників, затверджені та відхилені варіанти дизайну.

Рис.1.1 Джерельна база: Письмові та графічні матеріали

Іконографічні джерела відіграють важливу роль у вивченні фалеристичної культури. Це живописні портрети, фотографії, малюнки в пресі, кіно- та відеоматеріали, де зафіксовано носіння нагород. Іконографія дозволяє побачити, як нагорода виглядала в реальному житті, як вона поєднувалася з мундиром або цивільним одягом, чи дотримувалися кавалери встановлених правил носіння. Фотографії є особливо цінними для ідентифікації безіменних знаків, знайдених археологами або колекціонерами.

Важливим компонентом методології є **біографічний метод** (просопографія), що фокусується на дослідженні життєвого шляху кавалерів. Оскільки нагорода є персоналізованою відзнакою, вивчення долі людини, її вчинків та кар'єри дозволяє зрозуміти соціальний контекст нагородження. В українській фалеристиці цей метод активно застосовується для вивчення персонального складу кавалерів орденів УНР та сучасних Героїв України.

Методологія фалеристики також включає **системний підхід**, згідно з яким нагородна система розглядається як частина ширшої соціально-політичної системи держави. Зміна політичного режиму неминує призводить до трансформації нагородної системи: змінюються назви, символи, критерії заслуг. Дослідження цих трансформацій дозволяє робити висновки про зміну ідеологічних орієнтирів суспільства. Наприклад, перехід від радянської системи

до національної в 1990-х роках супроводжувався відмовою від комуністичної символіки на користь історичних українських образів.

Важливою складовою джерельної бази є праці провідних науковців-фалеристів, які вже стали класикою. Фундаментальні дослідження Марії Дмитрієнко, зокрема її робота над тритомником «Нагороди України: історія, факти, документи», заклали канони сучасного наукового опису нагород. Праці Віктора Бузала, присвячені нагородній спадщині Визвольних змагань та сучасної України, є базовими для вивчення спадкоємності національних традицій [29]. Не менш важливими є роботи В. Карпова, де детально проаналізовано технічні особливості виготовлення та методи експертизи відзнак [24].

Таблиця 1.1 – Провідні дослідники української фалеристики та їхній науковий внесок

Науковець	Ключові праці та внесок
М. Дмитрієнко	«Нагороди України» (3 т.), «Спеціальні історичні дисципліни». Теоретичні засади СІД.
В. Бузало	«Українська фалеристика: З історії нагородної спадщини». Дослідження нагород УНР та сучасності.
Я. Семетюк	«Українські військові відзнаки» (Торонто, 1991). Систематизація військової фалеристики.
В. Карпов	«Вексилологія та фалеристика». Технологічні методи та мистецтвознавчий аналіз.
А. Гречило	Дослідження територіальної та муніципальної фалеристики у зв'язку з геральдиком.

Складено на основі [24,29]

Методологія досліджень також спирається на використання геоінформаційних систем (ГІС) та методів археологічної розвідки. Знаходження нагородних знаків у місцях боїв або поховань дозволяє точно датувати археологічні шари та реконструювати хід воєнних дій. Наприклад, знахідки

відзнак часів Другої світової війни або Визвольних змагань допомагають у пошуку та ідентифікації останків загиблих воїнів.

У сучасних умовах перед фалеристикою постає виклик дослідження «цифрових джерел». Це офіційні сайти державних органів, електронні бази даних нагороджених, віртуальні виставки музеїв. Цифровізація дозволяє зберігати інформацію про нагороди, доступ до яких фізично обмежений через війну або окупацію територій. Це вимагає розробки нових методів критики цифрових джерел та забезпечення їхньої цілісності [4].

Джерельна база також включає музейні колекції, які є місцем концентрації та наукової обробки фалеристичних пам'яток. Закон України «Про музеї та музейну справу» [49] регламентує правила обліку та збереження нагород, що є критично важливим для забезпечення їхньої доступності для дослідників. Музейний предмет у фалеристиці має супроводжуватися науковим паспортом, де зафіксовано всі його фізичні та історичні характеристики.

Метод інтерв'ю та польових досліджень (усна історія) стає дедалі актуальнішим при вивченні сучасної нагородної практики. Спілкування з розробниками нагород (художниками, майстрами монетних дворів) та кавалерами дозволяє зафіксувати деталі, які не потрапляють до офіційних документів. Це допомагає зрозуміти мотивацію створення тих чи інших знаків та емоційне сприйняття нагород у суспільстві.

Методологія фалеристики в Україні також враховує міжнародні стандарти. Дослідники орієнтуються на принципи Міжнародної федерації фалеристики, що сприяє уніфікації термінології та описів. Це полегшує інтеграцію української науки у світовий науковий простір та обмін даними з іноземними колегами.

Критичний аналіз джерел у фалеристиці вимагає особливої обережності при роботі з приватними колекціями та аукціонними матеріалами. Хоча вони містять унікальні зразки, інформація про їхнє походження часто є неповною або сумнівною. Завданням методології є розробка алгоритмів перевірки таких

джерел з метою уникнення введення в науковий обіг недостовірних даних або підробок.

Важливим аспектом є вивчення статистики нагороджень як джерела для соціальної історії. Аналіз кількості вручених орденів у різні періоди дозволяє робити висновки про інтенсивність бойових дій, рівень мобілізації суспільства або навпаки - про період «стагнації» та девальвації нагородних знаків. Статистика є об'єктивним показником пріоритетів державної нагородної політики.

Методологія фалеристичних досліджень постійно збагачується завдяки взаємодії з іншими СІД, такими як сфрагістика та геральдика. Наприклад, печатки на нагородних документах або герби на щитах орденських знаків є предметом спільного вивчення, що дозволяє отримати більш повну інформацію про пам'ятку. Такий міждисциплінарний підхід є ознакою сучасної академічної науки.

Ефективність методології та повнота джерельної бази прямо впливають на якість фалеристичних видань. Сучасні українські дослідження демонструють перехід від популярних атласів-визначників до глибоких аналітичних монографій, де кожна теза підкріплена архівним документом або речовим доказом. Це свідчить про високий рівень розвитку фалеристики як спеціальної історичної дисципліни в Україні.

Зрештою, методологія фалеристики має на меті не лише вивчення минулого, а й прогнозування розвитку нагородних систем. Аналіз сучасних тенденцій (наприклад, перехід до більш лаконічного дизайну або поява нових типів відзнак за волонтерську діяльність) дозволяє науковцям надавати рекомендації державним органам щодо вдосконалення нагородного законодавства. Фалеристика, таким чином, поєднує в собі теоретичну глибину та практичну значущість.

1.3. Класифікація нагородних знаків та їх місце в системі історичних пам'яток

Класифікація нагородних знаків в Україні є багатофакторною системою, яка відображає ієрархію державних цінностей, функціональне призначення відзнак та історичну тяглість нагородних традицій. Центральне місце в цій структурі посідають **державні нагороди України**, статус яких регламентується Законом України № 1549-III від 16 березня 2000 року. Відповідно до цього закону, державною нагородою є вища форма відзначення громадян за видатні заслуги перед Україною, а встановлюватися вони можуть виключно законами України [47].

Вищим ступенем нагороди в Україні є звання **Герой України**, яке супроводжується врученням ордена «Золота Зірка» за здійснення визначного героїського вчинку або ордена Держави за видатні трудові досягнення. Ця класифікація демонструє поділ вищої відзнаки на військову та цивільну складові, що є традиційним для багатьох світових нагородних систем. Наступний ієрархічний рівень займають **ордени**, які поділяються на багатоступеневі (I, II, III, а іноді до V ступенів) та одноступеневі. Прикладом вищого одноступеневого ордена є орден Свободи, що вручається за особливі заслуги в утвердженні суверенітету та незалежності України.

Таблиця 1.2 – Види державних нагород України та їх функціональне спрямування

Категорія нагороди (згідно із Законом)	Основні види та приклади	Цільова група та призначення
Вищий ступінь відзнаки	Звання Герой України (Золота Зірка / Орден Держави).	Громадяни за героїські вчинки або трудові звитяги.
Ордени (багатоступеневі)	Кн. Ярослава Мудрого (I-V), «За заслуги» (I-III), Богдана Хмельницького (I-III).	Державне будівництво, військові заслуги, економіка.
Ордени	Орден княгині Ольги (I-III),	Жінки за успіхи в

(спеціалізовані)	орден Данила Галицького.	культури; військові та держслужбовці.
Медалі	«За військову службу Україні», «За бездоганну службу», ювілейні медалі.	Військова звитяга, вислуга років, пам'ятні дати.
Почесні звання	«Народний артист», «Заслужений вчитель», «Мати-героїня».	Професійні досягнення в різних галузях.

Складено на основі [47]

Морфологічна класифікація нагород фокусується на їхній формі та дизайні. В українській фалеристиці домінуючою формою для орденів є хрест, що символізує глибокі історичні зв'язки з козацькою добою та ранньохристиянськими традиціями. Наприклад, орден Богдана Хмельницького та «Хрест бойових заслуг» (встановлений у 2022 році) безпосередньо апелюють до військової звитяги предків. Зірки як форма нагороди зазвичай притаманні вищим ступеням орденів або спеціальним нагрудним знакам. Медалі ж традиційно мають форму круга, що виготовляється зі сплавів міді з відповідним покриттям [33].

Важливою ознакою сучасної української класифікації є перехід на європейський стандарт стрічок та планок. Якщо раніше часто використовувалися застарілі радянські стандарти (планки шириною 24 мм), то тепер державні нагороди мають уніфіковану ширину стрічки 28 мм. Це не просто технічна деталь, а свідомий крок у бік інтеграції до європейського фалеристичного простору, що дозволяє кавалерам коректно поєднувати українські нагороди з іноземними під час міжнародних заходів.

Окрему групу в системі нагород становлять відомчі відзнаки, які засновуються міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади. Вони не мають статусу державних нагород, але є важливим інструментом заохочення всередині професійних спільнот, наприклад, у Збройних Силах України, МВС чи СБУ. Також існують нагороди органів

місцевого самоврядування, які підкреслюють внесок особи в розвиток конкретного регіону чи громади. До класифікації також включаються громадські та церковні нагороди, які, хоч і не мають юридичної сили державних актів, відіграють значну роль у моральному стимулюванні суспільства [58].

Нагородні знаки займають унікальне місце в системі історичних пам'яток, оскільки вони є одночасно об'єктами матеріальної культури, правовими документами та меморіальними артефактами. Згідно із законом «Про музеї та музейну справу», нагороди, що мають історичну чи художню цінність, входять до складу Музейного фонду України [49]. Вони підлягають особливому режиму зберігання, обліку та реставрації, а їх знищення суворо заборонено законом. Як пам'ятки, нагороди є носіями автентичної інформації про рівень розвитку ювелірних технологій та художніх стилів певної епохи.

Фалеристичні пам'ятки в музеях часто групуються в персональні фонди, де нагороди експонуються разом із фотографіями, документами та особистими речами кавалерів. Це дозволяє створювати цілісний образ епохи через призму людської долі. В умовах повномасштабної війни збереження цих пам'яток стало критичним завданням, що спонукало до масового переведення музейних колекцій у цифровий формат. Віртуальні музеї та 3D-моделі нагород дозволяють зберегти деталізовану інформацію про пам'ятку навіть у разі її фізичної втрати.

Місце нагороди як пам'ятки в суспільному просторі також визначається її комеморативною функцією. Ювілейні медалі (наприклад, до річниць незалежності чи перемоги над нацизмом) фіксують у колективній пам'яті значущі історичні віхи. Вони виступають матеріальними маркерами державної політики пам'яті, вказуючи на те, які події минулого держава вважає фундаментальними для своєї ідентичності.

Технологічна класифікація нагород базується на методах їх виготовлення. Сучасні українські нагороди виготовляються з використанням високоякісних металів (золото, срібло, мідні сплави) та емалей. Вивчення методів

штампування, лиття та гальванопластики дозволяє фалеристам проводити експертну оцінку пам'яток, відрізняючи оригінали від копій та підробок. Це особливо важливо для пам'яток періоду Визвольних змагань (1917–1921), багато з яких виготовлялися кустарними методами і сьогодні є надзвичайно рідкісними.

Правовий статус нагород як пам'яток передбачає також регулювання їхнього обігу поза музеями. Продаж державних нагород в Україні обмежений законом, а незаконне носіння або підробка тягнуть за собою відповідальність [47]. Це підкреслює сакральний статус нагороди як символу державної вдячності, що не може бути звичайним предметом комерції. Однак на антикварному ринку нагороди продовжують залишатися об'єктами активного інтересу, що створює постійну загрозу розкрадання приватних та державних зібрань.

У системі історичних знань нагороди класифікуються також за ідеологічним спрямуванням. В українській історії виокремлюються періоди домінування імперської фалеристики, радянської системи та сучасної національної. Кожен з цих періодів залишив по собі специфічний набір знаків, які сьогодні розглядаються як пам'ятки різних політичних епох. Дослідження того, як національна символіка витісняла імперську на початку 1990-х років, є захопливою темою для вивчення процесу державотворення.

Особливе місце в системі пам'яток посідають нагородні документи (грамоти, статути). Вони є невід'ємною частиною фалеристичного комплексу і досліджуються як пам'ятки дипломатики та палеографії. Часто саме документ містить унікальну інформацію, якої немає на самому знаку - дату указу, повне ім'я нагородженого та опис заслуг. Втрата документа значно знижує історичну цінність самого знака як пам'ятки.

Класифікація нагород також враховує спосіб вручення. Існують прижиттєві нагородження та нагородження посмертно, що має особливе значення для військових відзнак. У сучасному контексті «Хрест бойових заслуг» або орден «Золота Зірка», вручені родинам загиблих героїв, стають

центральними реліквіями сімейних архівів та місцевих музеїв слави, виконуючи роль пам'яток жертовності та патріотизму [33].

Взаємозв'язок фалеристики з археологією дозволяє класифікувати нагороди як археологічні пам'ятки. Знахідки орденів у похованнях або на місцях битв дають змогу з високою точністю датувати археологічні контексти. Для України, територія якої була ареною численних воєн, такі знахідки є регулярними і вимагають ретельної наукової фіксації.

Сучасна система нагород України постійно доповнюється новими видами відзнак, що відображають нові виклики. Поява відзнаки «Національна легенда України» або спеціальних нагород для медиків («Гордість медицини») свідчить про гнучкість нагородної системи та її здатність реагувати на актуальні потреби суспільства. Кожна така нова нагорода стає пам'яткою сучасності, яка з часом набуде статусу класичного історичного джерела.

Фалеристичні знаки також класифікуються за територіальною ознакою. Окрім загальнодержавних, існують регіональні відзнаки, що відображають специфіку та історію окремих земель України. Дослідження муніципальної фалеристики дозволяє побачити, як місцеві громади конструюють власну ідентичність через систему символічних нагород.

Нарешті, місце нагородних знаків у системі пам'яток визначається їхньою здатністю бути інструментом соціальної комунікації. Нагорода на грудях людини - це сигнал суспільству про її особливий статус та заслуги. Вивчення етикету носіння нагород (планки, мініатюри, розетки) є важливою частиною фалеристичних студій, що описує культуру публічного представлення особистості.

Таким чином, класифікація нагородних знаків в Україні є динамічною та багатогранною, а самі знаки є невід'ємною та надзвичайно цінною частиною національного історико-культурного надбання. Вони забезпечують зв'язок поколінь, зберігають пам'ять про видатні звершення та слугують візуальним втіленням державної ідеї. Кожен досліджений та впорядкований нагородний

знак додає нову сторінку до літопису української держави, підтверджуючи неперервність її розвитку та міцність її символічного фундаменту.

Дослідження фалеристики як науки дозволяє нам не лише систематизувати знання про минуле, а й свідомо будувати майбутнє, де визнання заслуг перед вітчизною базується на принципах справедливості, честі та глибокої поваги до історичних традицій. Нагородна система України, що пройшла шлях від золотих гривень княжої доби до сучасних високотехнологічних орденів, залишається живим організмом, який пульсує в ритмі національної історії.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ НАГОРОДНОЇ ТРАДИЦІЇ

2.1. Нагородна традиція доби Середньовіччя та Козацько-Гетьманської держави

Дослідження витоків нагородної системи України потребує звернення до найдавніших письмових пам'яток, що зафіксували зародження протонагородних форм у ранньодержавних утвореннях. Основним джерельним масивом для аналізу нагородної традиції Київської Русі виступають літописи - «Повість минулих літ», Київський та Галицько-Волинський літописи, а також комплекс законодавчих актів, відомих як «Руська Правда» [22]. Ці документи не лише описують воєнні походи та політичні союзи, а й містять цінні відомості про способи відзначення успішних воїнів спеціальними знаками пошани, що було нагальною потребою для консолідації військової еліти навколо князя.

Першою задокументованою формою індивідуальної нагороди на українських теренах (IX–XIII ст.) вважаються шийні гривни. Це були масивні обручі, виготовлені з дорогоцінних металів, які носилися на шиї як символ особливої прихильності монарха та високого соціального статусу. Відомості про них ми знаходимо в літописній оповіді за 1015 рік, де описується вбивство князя Бориса людьми Святополка - саме золота гривна згадується як ознака вірності та високого рангу дружинника. Нагородна гривна була не просто прикрасою, а візуальним маркером належності до вищого кола дружинної еліти [20].

Еволюція гривни як нагороди була тісно пов'язана з її функцією як вагової, лічильної та монетної одиниці Київської Русі. Вагова гривна виникла ще у VIII–IX століттях, а її назва походить саме від нашійного обруча. З часом злитки срібла стандартної форми і ваги стали монетними гривнями: київськими (ромбоподібні, близько 164 г), чернігівськими (еліпсоподібні з розкутими кінцями, близько 197 г) та новгородськими. Нагородження саме золотою

шийною гривною було винятковим актом, оскільки золото символізувало сакральну владу князя.

У Київському літописі під 1147 роком міститься чергова згадка про нагородну золоту гривну, що підтверджує сталість цієї традиції протягом століть. Шийні гривни як форма відзнаки проіснували до монголо-татарської навали та занепаду Русі, продовжуючи використовуватися в Галицько-Волинській державі як символ лицарської гідності. Сучасні реконструкції цих артефактів, знайдені на території Чернігівщини, демонструють високий рівень ювелірної майстерності давньоруських майстрів.

Рис.2.1. Шийна гривна Київської Русі (реконструкція). Типова нагорода дружинника XI–XII ст., що символізувала особисту хоробрість та вірність князю [5, с.27].

Окрім гривень, у середньовічній Україні роль нагороди відігравали предмети озброєння та дорогі тканини. Князі часто дарували своїм васалам мечі, пояси, оздоблені золотом, та коней у повному спорядженні. Це відповідало загальноєвропейській лицарській культурі, де зброя була основним атрибутом вільного воїна. Проте саме шийна гривна залишалася унікальним

прототипом сучасного ордена, оскільки вона не мала іншого практичного застосування, крім демонстрації статусу кавалера.

З переходом до козацько-гетьманської доби (XV–XVIII ст.) нагородна традиція зазнала трансформації, відображаючи специфіку військової демократії Війська Запорозького. У цей період спеціальних нагрудних нагородних знаків у сучасному розумінні не існувало. Головною відзнакою козака була його участь у розподілі здобичі, проте гетьмани та старшина отримували від монархів-протекторів (польських королів, шведських королів, російських царів) специфічні дарунки: золоті ланцюги, медалі, холодну та вогнепальну зброю, дорогий одяг (кунтуші), кінську упряж.

Важливим елементом нагородної системи Козацької держави були клейноди - посадові відзнаки, що символізували владу та бойові заслуги старшини. До них належали гетьманська булава, бунчук, печатка, хоругва, а також військові музичні інструменти - бубон, литаври, сурми. Отримання пірнача чи булави було не лише вступом на посаду, а й актом нагородження за попередню службу. Печатка Війська Запорозького із зображенням козака з мушкетом стала першим національним символом, що згодом ліг в основу української фалеристики [3].

Рис. 2.2 Гетьманська булава XVII ст. Вищий клейнод Війська Запорозького, що виконував роль головного символу влади та відзнаки за державне будівництво [55].

Морські походи козаків першої чверті XVII століття проти Османської імперії принесли запорожцям загальноєвропейську славу [32]. За ці звитяги козацькі ватажки часто отримували нагороди від іноземних правителів. Наприклад, після Хотинської битви 1621 року, де козаки врятували Європу від османської навали, польські королі практикували вручення золотих медалей та ланцюгів найбільш відзначеним отаманам [2]. Ці медалі часто були індивідуальними та виготовлялися в одиничних екземплярах.

Внутрішня козацька традиція також передбачала систему «пошанування» через надання земельних маєтностей та звільнення від податків. Це була найбільш реальна форма нагороди за «рицарські заслуги». Проте символічний аспект залишався вкрай важливим: козацька старшина прагнула отримати підтвердження свого шляхетства, що супроводжувалося наданням гербів та відповідних атрибутів. Геральдика цього часу стала фундаментом для майбутніх орденських проєктів.

Особливе місце в нагородному арсеналі займала холодна зброя. Шабля, інкрустована сріблом чи золотом, була найвищим проявом військового визнання. Часто на клинку гравіювали написи про заслуги власника або цитати з Псалмів. Такі артефакти передавалися у спадок, формуючи династичну пам'ять про військову доблесть. Вплив східної та західної традицій створив унікальний стиль козацької зброї як нагороди.

Після Переяславської ради 1654 року та поступового втягування українських земель до орбіти Російської імперії, козацька нагородна система почала уніфікуватися з імперською. Проте гетьмани зберігали право нагороджувати своїх підлеглих власними «респектами». Іван Мазепа, будучи кавалером вищих орденів (Білого Орла, Св. Андрія), активно сприяв європеїзації нагородних звичаїв у Гетьманщині, впроваджуючи елементи барокової естетики в оформлення грамот та печаток [42].

Роль нагородної системи в козацькому середовищі була критично важливою для легітимізації старшини як нового дворянського стану. Через відсутність власних орденів, козацька еліта охоче приймала іноземні відзнаки, що часто ставало приводом для політичних маніпуляцій з боку сусідніх держав. Проте символи, закарбовані на козацьких прапорах та печатках (хрести, зірки, півмісяці), згодом стали основою для розробки національних нагород у 1917–1921 роках [26].

Підсумовуючи середньовічний та козацький етапи, слід зазначити, що нагородна традиція еволюціонувала від натуральних форм (гривни, зброя, коні) до складних символічних конструкцій. Клейноди виконували функцію колективних нагород для всього війська, а індивідуальна зброя - для професійних воїнів. Цей період заклав ідейний підґрунтя: нагорода - це не лише прикраса, а публічне підтвердження честі та привілейованого статусу в суспільстві.

Рис.2.3. Козацька шабля з написом (реконструкція). Традиційна нагорода за бойові заслуги XVII–XVIII ст., символ особистої мужності та шляхетності.

Таблиця 2.1 – Історичні форми нагород та відзнак в Україні (IX–XVIII ст.)

Нагорода / Відзнака	Період	Матеріал / Форма	Цільова група

Шийна гривна	IX–XIII ст.	Золото, срібло (обруч)	Княжа дружина
Меч / Пояс	X–XIV ст.	Сталь, інкрустація	Лицарство, васали
Булава / Пірнач	XV–XVIII ст.	Метал, каміння (клейнод)	Гетьман, старшина
Почесний кунтуш	XVI–XVIII ст.	Дорогі тканини	Козацька старшина
Золота медаль	XVII–XVIII ст.	Золото (іноземна)	Вищі отамани

Аналіз джерел свідчить, що нагородна практика того часу була невід'ємною частиною державотворчого процесу. Навіть за відсутності формалізованої орденської системи, механізми публічного визнання заслуг працювали бездоганно, стимулюючи воїнів до нових звершень [26]. Це створило тривку історичну пам'ять, яка згодом дозволила українським державникам XX століття апелювати до «давніх звичаїв» при створенні перших національних орденів.

2.2. Нагороди на українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій (XIX – поч. XX ст.)

У XIX столітті українська нагородна традиція була фактично перервана внаслідок повної інтеграції українських земель до складу Російської та Австро-Угорської імперій. Процес формування національних нагород зупинився, поступаючись місцем потужним імперським системам, які мали на меті уніфікацію еліт та виховання лояльності до монархічних династій. Нагородна система Російської імперії, що створювалася протягом 300 років, була однією з найбільш розгалужених у світі, включаючи ордени, хрести, медалі, нагородну зброю, шеврони та навіть спеціальні мундири.

Першим російським орденем, який став доступним для української знаті після 1690 року, був орден Святого Андрія Первозванного. Проте для більшості

військовиків-українців найбільш шанованою нагородою залишався Георгіївський хрест. Він мав чотири ступені: вищі - золоті, нижчі - срібні. Ця нагорода користувалася винятковою повагою у народі завдяки тому, що її давали виключно за бойові подвиги. На антикварних ринках сьогодні Георгіївські хрести 4-го ступеня є одними з найбільш розповсюджених артефактів того часу, що свідчить про масовість героїзму українців у лавах імперської армії.

Окрім орденів, імперська Росія активно використовувала систему медалей за участь у конкретних військових кампаніях. Серед них: «В пам'ять Вітчизняної війни 1812 року», «За взяття Парижа 1814», «За захист Севастополя 1854-1855», «В пам'ять Російсько-турецької війни 1877-1878». Кожна така медаль була не лише відзнакою, а й джерелом певних пільг та поваги у громаді. Наприклад, медаль «За захист Севастополя» сьогодні оцінюється колекціонерами дуже високо, що відображає її історичну значущість [59].

Рис.2.4. Георгіївський хрест 4-го ступеня. Найбільш шанована військова нагорода XIX ст. серед українців, символ особистої мужності на полі бою.

Система цивільних нагород включала медалі «За усердіє» з портретами імператорів Олександра II чи Миколи II, якими відзначали чиновників, купців та міщан за вклад у розвиток інфраструктури, медицини чи освіти. На українських землях також функціонували специфічні полкові знаки та знаки військових училищ. Наприклад, випускники Київського комерційного училища чи місцевих кадетських корпусів мали свої унікальні нагрудні знаки, що підкреслювало їхню корпоративну приналежність[59].

На західноукраїнських землях (Галичина, Буковина, Закарпаття) населення стикалося з нагородною системою Габсбургів. Найвищим орденом Австро-Угорської імперії був орден Золотого Руна, а найшановнішою військовою нагородою - Військовий орден Марії-Терезії. Зображення цього ордена було настільки престижним, що його навіть вміщували на обкладинки офіційних полкових історій, наприклад, 41-го Буковинського полку. Це демонструє високий ступінь ідеологічного впливу нагород на формування військової ідентичності.

Найбільш розповсюдженими серед рядових українців-воjakів цісарського війська були срібні та бронзові медалі за хоробрість. У багатьох родинах на Галичині та Буковині досі зберігаються ці скромні відзнаки з профілем імператора Франца-Йосифа I. Вони є свідченням участі українців у глобальних конфліктах XIX – початку XX століття на боці Австрії. На відміну від російських нагород, австрійські часто мали більш витончений дизайн, притаманний європейській фалеристиці того часу.

Рис.2.5. Австро-угорська медаль «За хоробрість» з профілем Франца-Йосифа I. Поширена нагорода серед галичан та буковинців у період Першої світової війни.

Цікавим аспектом імперського періоду було нагородження духовенства. Існували спеціальні церковні знаки та наперсні нагородні хрести на срібних ланцюгах, якими відзначали протоієреїв за багаторічну службу. Це свідчить про те, що нагородна система охоплювала всі сфери суспільного життя, інтегруючи церкву в державний апарат. Релігійні символи на нагородах (хрести, зображення святих) підсилювали сакральний статус державної влади.

Таблиця 2.2 – Нагородна система Російської та Австрійської імперій:
види та характеристика відзнак

Назва нагороди	Країна	Тип заслуг	Матеріал / Особливості
Орден Св. Георгія	Росія	Бойова доблесть	Біла емаль, 4 ступені
Орден Марії-Терезії	Австрія	Винятковий героїзм	Вища військова нагорода
Медаль «За усердіє»	Росія	Цивільна служба	Портрет царя,

			срібло/золото
Медаль «За хоробрість»	Австрія	Військова служба	Профіль імператора
Орден Св. Володимира	Росія	Державна служба	Давав право на дворянство

Складено на основі [59]

Орден Святого Володимира займав особливе місце, оскільки його кавалери (починаючи з 4-го ступеня) отримували право на потомствене дворянство. Це було критично важливо для української інтелігенції та військових, які через службу намагалися повернути собі статус, втрачений після ліквідації Гетьманщини. Орденська зірка Володимира мала цікаву особливість - промені двох кольорів (срібні та позолочені), а сам орден був тісно пов'язаний з історією Києва, де князь Володимир прийняв християнство.

Нагородна система імперій також включала колективні відзнаки: нагородні труби, литаври, Георгіївські прапори для полків, що відзначилися в боях. Для українських територій, де дислокувалося багато полків, ці регалії ставали частиною місцевої військової історії. Нагородні знаки на головні убори з написами «За відзнаку» носили тисячі солдатів, що формувало почуття гордості за свій підрозділ.

Наприкінці XIX століття з'явилися медалі за цивільні досягнення, такі як «За праці по першому загальному перепису населення 1897 року» [59]. Це свідчило про те, що держава почала цінувати технічну та адміністративну роботу. Проте ієрархія залишалася непохитною: військові ордени завжди стояли вище цивільних, а золоті нагороди - вище срібних, що візуально закріплювало соціальну нерівність імперського суспільства.

Загалом, період XIX - початку XX ст. став часом, коли українці були змушені вписувати свої подвиги в чужі нагородні контексти. Проте саме цей досвід допоміг майбутнім творцям УНР зрозуміти важливість системного підходу до нагородження. Багато елементів (поділ на ступені, використання стрічок, статути) були згодом творчо переосмислені при створенні перших

власне українських орденів у 1917–1921 роках. Фалеристична спадщина імперій стала тим технологічним та художнім ґрунтом, на якому виросла модерна українська нагородна система.

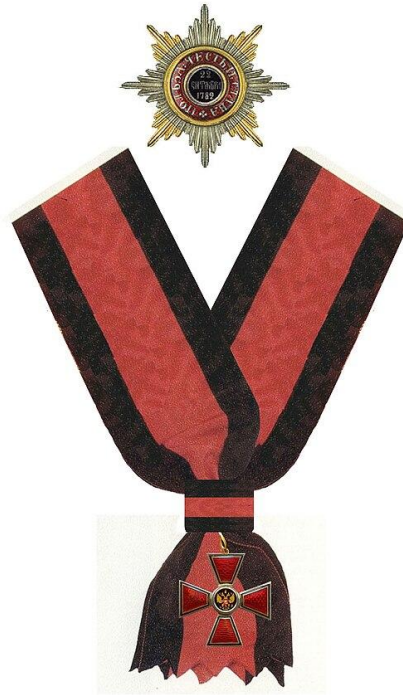

Рис.2.6. Орден Святого Володимира 4-го ступеня з мечами. Нагорода, що поєднувала військові заслуги з правом на привілейований соціальний статус [34].

2.3. Відзнаки Української Народної Республіки, Гетьманату та Західноукраїнської Народної Республіки (1917–1921 рр.)

Період Визвольних змагань 1917–1921 років став часом бурхливого державотворення, де нагородна система відіграла роль одного з найважливіших атрибутів незалежності. У цей час було закладено основи національної фалеристики, утверджено Державний Герб - Тризуб та національний синьо-жовтий Прапор. Незважаючи на воєнне лихоліття, українські уряди - Центральна Рада, Гетьманат Павла Скоропадського, Директорія УНР та влада ЗУНР - розробили низку унікальних проектів орденів та медалей, частина з яких була реалізована в металі та вручена героям.

Гетьманат Павла Скоропадського (1918 р.) відзначився найбільш ґрунтовним підходом до розробки нагородної системи. Комісія при Головному

штабі підготувала пропозиції як щодо військових нагород (орден Св. Михаїла, «Залізний хрест»), так і цивільних (ордени Ярослава Мудрого, Св. Ольги, Св. Володимира). Гетьман сам був кавалером вищих імперських орденів, тому розумів вагу символіки для зміцнення державного авторитету. Його нагородна політика базувалася на поєднанні козацької традиції та європейського досвіду.

Видатний художник Георгій Нарбут став автором багатьох ескізів державних знаків, банкнот та марок, що вплинуло на дизайн майбутніх нагород [40]. Нарбутівський стиль - поєднання козацького бароко з елементами модерну - став візитівкою української державності. Наприклад, у проєкті Державної Печатки Нарбут розмістив козака з мушкетом на синьому щиті, увінчаному тризубом, що символізувало тяглість від княжої доби через Гетьманщину до сучасності [25]. Ці ж мотиви планувалося втілити в орденських знаках [3].

Рис.2.7. Проєкт ордену Святого Архистратига Михаїла (1918). Військова нагорода Гетьманату, що мала стати символом вищої воїнської доблесті.

Серед реалізованих нагород УНР особливе місце посідає «Залізний хрест», заснований 19 жовтня 1920 року. Це була єдина бойова нагорода Армії УНР, якою відзначали учасників героїчного Першого Зимового Походу.

Кількість нагороджених становила за різними даними 3–4 тисячі вояків. Цей орден став символом стійкості та незламності українського духу в найтяжчі часи боротьби за незалежність.

Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) також розробила власну систему відзнак, засновану 30 квітня 1919 року: «Тризуб з вінцем» (чотирьох ступенів), «Медаль Тризуба», «Оружний Тризуб» та «Хрест участництва». Хоча виробництво знаків було розпочато, через швидку зміну фронтової ситуації до практичного нагородження справа на території України не дійшла. Ці нагороди згодом стали об'єктами колекціонування та дослідження в еміграції, зберігши дух галицького воїнства.

Таблиця 2.3 – Нагороди українських визвольних змагань 1917–1921 рр. та еміграційного періоду

Назва нагороди	Рік заснування	Держава	Примітки
Залізний хрест	1920	УНР	За Перший Зимовий Похід
Хрест Легіону УСС	1918	УСС / ЗУНР	«Гуцульський хрест»
Мазепинський хрест	1940 (проект 1918)	УГА / УСС	Автор - Лев Лепкий
Хрест Симона Петлюри	1932	УНР (екзиль)	Автор - М. Битинський
Орден Визволення	1920	УНР	Статут затверджено, не виготовлявся

Окремої уваги заслуговує «Хрест Легіону Українських Січових Стрільців» (Гуцульський хрест), заснований у 1918 році для нагородження вояків легендарних «усусів». Також відомим є «Бойовий Хрест УСС» або «Мазепинський Хрест», розроблений Левом Лепким [6]. Цікаво, що на ньому вперше в українській фалеристиці було зображено не самого гетьмана, а його родовий герб «Курч», що свідчило про високий рівень геральдичної культури тогочасних митців.

Рис.2.8 Залізний хрест УНР за Зимовий похід. Головна бойова реліквія Армії УНР, що вручалася за виняткову мужність у боротьбі з окупантами.

Уряд УНР в еміграції продовжував нагородну традицію. У 1932 році був заснований «Хрест Симона Петлюри», автором остаточного проекту якого став відомий геральдист Микола Битинський. В основу відзнаки було покладено проект нездійсненого ордена «Визволення». Тільки у 1972 році сесія Української Національної Ради офіційно надала цій відзнаці статус ордена. Це демонструє неймовірну тяглість традиції, яка жила десятиліттями за межами Батьківщини.

Директорія УНР 24 січня 1919 року ухвалила закон про заснування орденів Республіки та Слави України (кожен у двох ступенях), проте воєнні обставини не дозволили їх виготовити. Символіка цих проектів базувалася на ідеях демократизму та національного відродження. Кожен такий проект був актом віри в майбутню перемогу, а їхні описи в архівах стали неоціненним матеріалом для сучасних розробників нагородної системи незалежної України.

Рис.2.9 Хрест Симона Петлюри. Символ вірності ідеалам УНР, що вручався ветеранам визвольних змагань в еміграції.

Мистецтво Георгія Нарбута відіграло ключову роль у формуванні візуальної мови українських нагород. Його роботи над банкнотами у 100 та 500 гривень, марками «шагами» та державними печатками заклали канони використання тризуба та шрифтів. Нарбутівська «латинська N» та орнаментальні вінки з традиційних квітів стали впізнаваними елементами, які ми бачимо і на сучасних державних відзнаках [40]. Він показав, як через графіку можна висловити тяглість державності від Володимира Великого до сьогодення.

Фалеристика 1917–1921 років, попри свою фрагментарність, виконала стратегічне завдання - вона створила прецедент існування власне української нагородної ієрархії. Ці відзнаки стали частиною національної ідентичності, яку не змогли знищити десятиліття радянської окупації. Багато з цих пам'яток були втрачені або вивезені (наприклад, понад 1700 пам'яток зникли зі Львова у 1939–1940 рр.), але їхні описи та ідеї стали фундаментом для відродження традиції у 1991 році [26].

2.4. Радянська нагородна система та її функціонування в УСРР/УРСР

Зі встановленням радянської влади на українських землях розпочався процес формування принципово нової нагородної системи, заснованої на ідеології пролетарського колективізму та трудового героїзму. На початковому етапі (1920-ті роки) радянські республіки, зокрема й Україна (УСРР), мали певну автономію у створенні власних відзнак. Розвиток нагородної справи в радянській Україні розпочався із заснування у березні 1921 року ордена Трудового Червоного Прапора УСРР [36]. Це був єдиний орден республіканського значення, що мав свій унікальний статус та дизайн.

Орден Трудового Червоного Прапора УСРР був заснований Постановою 5-го Всеукраїнського з'їзду Рад від 2 березня 1921 року. Право нагородження цим орденом належало виключно Президії ВУЦВК. Ним відзначали окремих громадян, колективи трудящих України та навіть інших республік за видатні заслуги у виробництві, науці та культурі. Першим кавалером ордена став завідувач Харківського губздраву С. І. Канторов у квітні 1922 року [37].

Дизайн першого знака ордена УСРР був насичений революційною символікою: п'ятикутна зірка, зубчасте колесо (шестерня), на тлі якого зображений робітник з розгорнутим червоним прапором. На прапорі містилося гасло «Володарь світу буде труд!», запозичене з пісні «Червоний прапор». В центрі знака розміщувалося ковадло, а нижче - вінок з дубового та лаврового листя з написом «У. С. Р. Р.» [36]. В основі вінка зображувалися молот, серп і сніп пшениці, з'єднані бантом з червоної стрічки.

Рис. 2.10 Орден Трудового Червоного Прапора УСРР (зразок 1921 р.). Єдина державна нагорода радянської України до моменту централізації нагородної системи СРСР.

Однак період республіканської нагородної автономії був недовгим. За вказівкою центральної влади у 1933 році нагородження республіканськими орденами, у тому числі й українським, було припинено. Постанова Президії ЦВК СРСР від 23 квітня 1933 року передала всі повноваження щодо нагородження до компетенції загальносоюзних органів. Таким чином, орден Трудового Червоного Прапора УСРР став історичним раритетом, а його місце зайняв загальносоюзний варіант, заснований у 1928 році.

Загальносоюзний орден Трудового Червоного Прапора мав кілька типів дизайну, що еволюціонували від гвинтового кріплення до носіння на колодці у 1943 році. Знаки виготовлялися зі срібла, вкривалися золотом та рубіново-червоною емаллю. Центральним елементом стала композиція із зображенням гідроелектростанції (як символу індустріалізації), річки, виконаної синьою емаллю, та накладених серпа і молота. Гасло змінилося на стандартне «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» [36].

Таблиця 2.4 – Порівняльна характеристика орденів УСРР та СРСР (1921–1991 рр.)

Параметр	Орден УСРР (1921-1933)	Орден СРСР (1928-1991)
Основний символ	Робітник з прапором	ГЕС, серп і молот
Напис (аббревіатура)	«У. С. Р. Р.»	«СССР»
Гасло	«Володарь світу буде труд!»	«Пролетарии всех стран...»
Матеріал	Срібло, емаль	Срібло, золото, емаль
Кількість нагороджених	Кілька сотень	Понад 1,2 млн (загалом по СРСР)

Радянська Україна також започаткувала систему почесних звань, яка активно розвивалася з 1920-х років. Були встановлені звання «Заслужений артист», «Заслужений вчитель» та інші, що мали два ступені - «Заслужений» і «Народний». Присвоєння звання «Народний» зазвичай відбувалося не раніше ніж через п'ять років після отримання «Заслуженого». Окрім того, існували відомчі відзнаки, такі як грамоти та нагрудні значки за мужність чи багаторічну працю.

Цікаво, що радянська система нагороджень була масовою та охоплювала навіть видатних робітниць, як-от трактористку Пашу Ангеліну, яка отримала орден за № 377. Нагороди вручалися не лише людям, а й підприємствам, установам, містам і навіть союзним республікам. Це перетворило нагороду з індивідуального знака пошани на інструмент державної пропаганди та мобілізації мас.

Рис. 2.11. Орден Трудового Червоного Прапора СРСР (тип 3, після 1943 р.). Уніфікована нагорода, що вручалася мешканцям УРСР протягом майже п'яти десятиліть.

Функціонування нагородної системи в УРСР після 1933 року було повністю інтегроване в загальносоюзний контекст. Нагороди стали частиною складного механізму соціального стимулювання, де кожен орден давав право на певні пільги - безкоштовний проїзд, надбавки до пенсії, першочергове отримання житла. В ієрархії радянських нагород орден Трудового Червоного Прапора стояв нижче ордена Вітчизняної війни, але вище ордена Дружби народів.

Незважаючи на ідеологічне навантаження, радянські нагороди періоду УРСР демонстрували високий рівень художнього литва та ювелірної роботи. Кожен знак мав свій порядковий номер на реверсі, що дозволяло вести суворий облік кавалерів. Радянська нагородна система в Україні проіснувала до 1991 року, коли після відновлення незалежності розпочався процес створення

власної, сучасної системи відзнак, що спирається на весь багатовіковий досвід нашого народу.

Рис. 2.12. Реверс ордена Трудового Червоного Прапора. Видно номер нагороди та клеймо монетного двору, що підкреслювало державний статус відзнаки [36].

Підсумовуючи ретроспективний аналіз, можна стверджувати, що українська нагородна традиція пройшла складний шлях трансформацій. Від золотих гривень княжої доби та козацьких клейнодів, через імперські ордени та героїчні знаки Визвольних змагань, до уніфікованих радянських відзнак - кожен етап залишив свій відбиток у національній символіці. Сучасна нагородна система України є спадкоємицею всіх цих епох, поєднуючи в собі історичну пам'ять, мистецьку довершеність та державний престиж.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНА СИСТЕМА ДЕРЖАВНИХ НАГОРОД НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

3.1. Етапи формування та законодавче регулювання нагородної системи України (1991–2026 рр.)

Становлення нагородної системи незалежної України є складним багатовекторним процесом, що відображає еволюцію державної ідентичності та поступовий розрив із колоніальним радянським минулим. У 1991 році, після проголошення незалежності, Україна опинилася у стані правової невизначеності щодо символіки та механізмів відзначення заслуг громадян. Радянські нагороди втратили свою політичну легітимність, проте власна законодавча база була відсутня, що змусило перших керівників держави шукати тимчасові, але символічно вагомі рішення для утвердження суверенітету через фалеристику [16].

Початковий етап (1991–1995 рр.) характеризувався домінуванням президентських повноважень у сфері нагородження. Оскільки Конституція ще не була прийнята, а Верховна Рада була зосереджена на базових економічних законах, перший Президент України Леонід Кравчук запровадив практику «Почесних відзнак Президента». Першою такою нагородою стала Почесна відзнака Президента України, заснована у серпні 1992 року до першої річниці незалежності, яка згодом трансформувалася в орден «За заслуги» [33]. Це дозволило оперативно створити нагородний корпус без очікування на складні парламентські процедури.

Другий етап (1995–2000 рр.) відзначився системним заснуванням основних орденів, що апелювали до історичної пам'яті. У 1995 році з'явилися ордени князя Ярослава Мудрого та Богдана Хмельницького, що маркувало звернення до традицій Київської Русі та Гетьманщини. Цей період також став часом фалеристичних дискусій щодо зовнішнього вигляду нагород: частина еліти наполягала на збереженні радянських стандартів (п'ятикутні колодки),

тоді як національно-демократичне крило вимагало повернення до європейських та армійських традицій УНР.

Прийняття Конституції України у 1996 році остаточно закріпило за Президентом право встановлювати державні нагороди. Це підштовхнуло до заснування у 1997 році ордена княгині Ольги, призначеного для відзначення жінок, та у 1998 році - найвищого звання Герой України. Встановлення звання Героя з врученням ордена «Золота Зірка» або ордена Держави стало кульмінацією формування ієрархії, хоча сама назва та формат «Золотої Зірки» все ще мали відчутний вплив радянської естетики «Героя Радянського Союзу».

Рис.3.1 Орден «Золота Зірка», Київ, Україна, 5 листопада 2025 року [17]

Третій етап розпочався 16 березня 2000 року з прийняттям Закону «Про державні нагороди України». Це був фундаментальний крок, що перевів систему з площини президентських декретів у площину вищої законодавчої сили. Закон чітко визначив перелік видів нагород: звання Герой України, ордени, медалі, відзнака «Іменна вогнепальна зброя», почесні звання та Державні премії. Важливо, що стаття 5 закону дозволила проводити

нагородження посмертно, що згодом стало критично важливим для вшанування захисників України [47].

У період з 2000 по 2014 рік система розвивалася шляхом розширення цивільних відзнак. Були запроваджені орден Данила Галицького (2003) для військовослужбовців та держслужбовців, а також орден Свободи (2008), який став вищою відзнакою за утвердження суверенітету та демократії [17]. Проте система залишалася дещо інертною, перевантаженою почесними званнями («Заслужений працівник»), які часто використовувалися як інструмент лояльності бюрократичного апарату.

Четвертий етап (2014–2022 рр.) став реакцією на Революцію Гідності та початок російської агресії. Система була змушена миттєво адаптуватися до умов війни. У 2014 році було встановлено орден Героїв Небесної Сотні, що стало першим випадком в історії незалежної України, коли нагорода була створена для вшанування цивільного подвигу під час боротьби за демократичні цінності всередині країни. Також з'явилися масові відзнаки Президента «За участь в антитерористичній операції» (2016), що виконували функцію морального стимулювання великої кількості мобілізованих громадян.

У цей же період розпочалася технічна реформа фалеристики. Україна почала відмовлятися від радянських стандартів виготовлення нагород. Зокрема, відбувся перехід на європейський стандарт нагородних планок шириною 28 мм, що дозволило гармонізувати українську військову форму зі стандартами країн НАТО. Це була не просто зміна розміру, а символічний жест геополітичного розвороту, який демонстрував прагнення інтегруватися у західний безпековий простір.

П'ятий етап (2022–2026 рр.) характеризується повномасштабною мілітаризацією та цифровізацією нагородної системи. З початком великої війни у 2022 році виникла потреба у спеціальних бойових нагородах, оскільки існуючі ордени мали занадто високий статус або складну процедуру подання. У травні 2022 року була заснована відзнака Президента України «Хрест бойових заслуг», яка стала сучасною версією історичних козацьких та повстанських

хрестів [56]. Ця нагорода започаткувала нову еру в українській фалеристиці, де бойовий подвиг став безумовним пріоритетом.

Законодавче регулювання у 2023–2026 роках зосередилося на соціальному захисті нагороджених. Були прийняті зміни до Порядку призначення щомісячних виплат, які прив'язали розмір винагороди до мінімальної заробітної плати. Наприклад, нагороджені «Хрестом бойових заслуг» у 2026 році мають право на щомісячну виплату у розмірі 1,5 мінімальної зарплати, що свідчить про перехід від суто морального до матеріально-символічного стимулювання. Держава визнала, що найвищі нагороди повинні гарантувати гідний рівень життя героям та їхнім родинам [61].

Важливим аспектом законодавчого регулювання 2025–2026 років стала цифровізація. Уряд затвердив план дій, згідно з яким відомості про всі державні нагороди мають бути інтегровані в єдиний державний реєстр та відображатися в застосунку «Дія» [56]. Це дозволяє уникнути бюрократичної тяганини при підтвердженні права на пільги та виплати. Станом на початок 2026 року процес оцифрування нагородних архівів за період з 1992 року перебуває на завершальній стадії, що забезпечує прозорість та захист від підробок документів.

Протягом цього етапу також було врегульовано питання позбавлення державних нагород. У зв'язку з численними фактами колабораціонізму серед раніше нагороджених осіб, законодавство було доповнено механізмами автоматичного анулювання нагород за рішенням суду або РНБО за дії, спрямовані проти національної безпеки [12]. Це очищення системи стало необхідною умовою для підтримки її авторитету в очах ветеранів та суспільства.

Еволюція нагородної системи України за 35 років пройшла шлях від пострадянської імітації до самобутньої національної структури. Якщо на початку 90-х років нагороди часто сприймалися як формальний атрибут номенклатури, то у 2026 році вони стали реальним інструментом формування

нової військової та громадської еліти. Система навчилася реагувати на виклики часу: від мирного будівництва до екзистенційної війни за виживання.

Законодавство 2026 року також приділяє значну увагу порядку носіння нагород, що є частиною загальної реформи військової ідентичності. Накази Міністерства оборони та МВС чітко регламентують розміщення орденів та медалей на парадній та повсякденній формі, встановлюючи пріоритет державних нагород над відомчими. Вирівнювання колодок, використання муарових стрічок високої якості та американської фурнітури для кріплення стали новими стандартами українського фалеристичного корпусу [43]

У перспективі законодавче регулювання має завершитися прийняттям нового Кодексу про державні нагороди, який би об'єднав усі розрізнені акти в єдину логічну систему. Це дозволило б остаточно уніфікувати підходи до нагородження військових та цивільних, а також встановити чіткі критерії для кожної відзнаки, мінімізуючи суб'єктивізм при прийнятті рішень. Нагородна система 2026 року - це вже не просто перелік медалей, а потужний ідеологічний фундамент української державності.

Таблиця 3.1 – Етапи розвитку державних нагород України (1996-2026)

Період	Ключова законодавча база	Фалеристичний фокус
1991–1995	Укази Президента ("Відзнаки")	Пошук ідентичності, перші ордени
1996–2000	Конституція України, Укази про Героя України	Формування вищої ієрархії
2000–2014	Закон "Про державні нагороди України" (2000)	Стабілізація, розвиток цивільних відзнак
2014–2022	Укази про бойові ордени та медалі за АТО/ООС	Мілітаризація, орден Героїв Небесної Сотні
2022–2026	Постанови КМУ про виплати, цифровізація (Дія)	Бойові хрести, соціальні гарантії, е-реєстр

Особливе місце в сучасній системі займає регулювання нагородження іноземців. У 2025–2026 роках Україна активно використовувала цей інструмент

для відзначення лідерів держав-партнерів та волонтерів міжнародних місій. Це підкреслює суб'єктність України на міжнародній арені та здатність держави самостійно визначати ієрархію заслуг у глобальному масштабі. Нагородження орденами князя Ярослава Мудрого вищих ступенів стало найвищим проявом дипломатичного визнання з боку Києва.

Завершальним етапом еволюції нагородного законодавства стало запровадження стандартів якості для виробників. Станом на 2026 рік всі державні нагороди виготовляються з використанням високоточного обладнання, що виключає можливість кустарного виробництва дублікатів. Це забезпечує ексклюзивність та захищеність кожної відзнаки, роблячи її не лише моральним стимулом, а й об'єктом національного надбання.

Суспільне сприйняття нагородної системи також змінилося завдяки законодавчій відкритості. Опублікування указів у режимі реального часу та можливість громадського обговорення кандидатів на найвищі звання (там, де це дозволяє безпека) зробили процес нагородження більш демократичним. Це є важливим запобіжником проти девальвації нагород, яка часто спостерігалася в попередні десятиліття.

Таким чином, період 1991–2026 років став часом фундаментальної трансформації нагородної системи України. Від перших спроб самоідентифікації через фалеристику держава прийшла до створення комплексної, високотехнологічної та соціально орієнтованої системи, яка відповідає статусу великої європейської держави, що воює за свою свободу. Законодавче регулювання сьогодні є гнучким інструментом, що поєднує в собі пошану до минулого та прагматичний погляд у майбутнє.

3.2. Класифікація державних нагород України

Класифікація державних нагород України є чітко структурованою ієрархічною системою, яка відображає пріоритети держави у визнанні заслуг перед народом. Згідно з чинним законодавством та науковою класифікацією в

межах фалеристики, всі державні нагороди поділяються на кілька ключових категорій, що відрізняються за своїм статусом, підставами для нагородження та формою вираження [16]. Такий поділ дозволяє охопити всі сфери життєдіяльності суспільства - від виняткового військового героїзму до визначних досягнень у науці, культурі та державному будівництві.

Найвищим ступенем відзнаки в Україні є звання Герой України. Це унікальна категорія, яка стоїть над усіма іншими нагородами. Вона має два варіанти нагородних знаків: орден «Золота Зірка» для відзначення подвигу та героїзму, що зазвичай пов'язано з ризиком для життя, та орден Держави для відзначення видатних трудових чи наукових досягнень. Станом на 2024–2026 роки кількість Героїв України значно зросла через інтенсивність бойових дій, проте статус цієї нагороди залишається максимально високим, забезпечуючи нагородженому пожиттєву пошану та значні державні преференції.

Другою великою категорією є ордени України. Ордени - це знаки пошани, які часто мають кілька ступенів, що дозволяє відзначати динаміку заслуг особи протягом тривалого часу. До вищого ешелону орденів належать орден Свободи та орден князя Ярослава Мудрого. Орден Свободи є універсальним для військових та цивільних і вручається за утвердження демократії, тоді як орден Ярослава Мудрого (5 ступенів) традиційно вважається «дипломатичним» та інтелектуальним орденом, яким відзначають за державне будівництво та зміцнення міжнародного авторитету [17].

Військові ордени займають особливе місце в класифікації, особливо в контексті подій 2014–2026 років. Орден Богдана Хмельницького (3 ступені) призначений переважно для офіцерського складу за успішне планування та керівництво операціями, тоді як орден «За мужність» (3 ступені) є найбільш масовим бойовим орденом для рядового та сержантського складу. Класифікація також виділяє орден Данила Галицького, який часто отримують військові за зразкову службу в тилу або розбудову оборонної інфраструктури, та орден княгині Ольги, призначений виключно для жінок [62].

Третя категорія - медалі України. Медалі є відзнаками за конкретні заслуги, які можуть мати менш масштабний характер, ніж орденські досягнення, але є критично важливими для професійної діяльності. До бойових медалей належать «За військову службу Україні», «За бездоганну службу» та «За захист Вітчизни». Медалі також використовуються для відзначення ювілейних дат або значущих подій, як-от медаль «25 років незалежності України». У системі носіння медалі завжди розташовуються після орденів, окрім випадків, коли особа носить лише планки.

Четверту категорію складають відзнаки Президента України. Це динамічна частина системи, яка дозволяє главі держави оперативно реагувати на нові суспільні потреби. Сюди належать «Хрест бойових заслуг» (вища бойова нагорода), «Національна легенда України» (за видатні культурні заслуги) та «За гуманітарну участь в АТО». Важливо, що статус деяких відзнак Президента (наприклад, Хреста бойових заслуг) де-факто прирівнюється до вищих орденів за рівнем поваги у військовому середовищі та розміром пов'язаних із ними соціальних виплат [61]

Таблиця 3.2 – Типи та сфери застосування державних нагород України

Тип нагороди	Ключові представники	Основна сфера застосування
Найвища нагорода	Звання Герой України (Золота Зірка / Орден Держави)	Винятковий героїзм або видатні досягнення
Ордени	Князя Ярослава Мудрого, Богдана Хмельницького, "За мужність"	Державне будівництво, військовий подвиг, дипломатія
Медалі	"За військову службу Україні", "За бездоганну службу"	Професійне виконання обов'язків, вислуга років
Президентські відзнаки	Хрест бойових заслуг, Національна легенда України	Бойова доблесть, культурний внесок
Спеціальні	Іменна вогнепальна зброя	Видатні заслуги в обороні

відзнаки		(для офіцерського складу)
----------	--	---------------------------

Окрему, але вельми численну групу в класифікації становлять почесні звання України. Це специфічний інструмент визнання професійної майстерності в окремих галузях: «Народний артист», «Заслужений лікар», «Заслужений вчитель», «Заслужений діяч науки і техніки» тощо. Хоча в експертних колах точаться дискусії щодо доцільності збереження цієї радянської за формою традиції, станом на 2026 рік почесні звання залишаються важливою складовою системи морального стимулювання для цивільного сектору, особливо в освіті та медицині.

Важливою частиною нагородної системи є відзнака «Іменна вогнепальна зброя». Вона вручається виключно офіцерському складу Збройних Сил, правоохоронних органів та держслужбовцям, які мають військове звання, за особисті заслуги у забезпеченні обороноздатності та безпеки держави. Станом на 2022–2026 роки ця нагорода набула особливого статусу серед вищого командування, стаючи символом довіри держави до професіоналізму та честі офіцера.

Класифікація також передбачає ієрархію носіння за способом кріплення та розташування. На шийній стрічці носяться знаки ордена Свободи, ордена князя Ярослава Мудрого I–III ступенів, а також перші ступені орденів «За заслуги» та Богдана Хмельницького. З лівого боку грудей розміщуються ордени на колодках та медалі, причому «Золота Зірка» завжди кріпиться вище за інші нагороди. З правого боку грудей носяться ордени без колодок (наприклад, Богдана Хмельницького II–III ст.) та нагрудні знаки до почесних звань [62].

У сучасній фалеристичній практиці України 2026 року спостерігається чіткий розподіл нагород за функціональним призначенням у воєнний час. Сформувався «бойовий пакет» нагород, який включає «Золоту Зірку», «Хрест бойових заслуг», орден «За мужність» та медаль «Захиснику Вітчизни». Такий розподіл дозволяє диференціювати рівень подвигу: від героїзму в окремому

бою до систематичного прояву відваги протягом тривалого часу або стратегічного успіху цілої операції.

Рис.3.2 Орден «За мужність» I ступеня, Київ, Україна, 5 листопада 2025 року [17]

Класифікація також враховує можливість колективного нагородження, хоча офіційно в Україні нагороди отримують фізичні особи. Проте існують почесні відзнаки для військових частин (наприклад, стрічка «За мужність та відвагу» до Бойового Прапора), що є формою колективного визнання заслуг підрозділу. Це дозволяє підтримувати бойовий дух великих військових колективів, не виділяючи лише окремих бійців там, де результат був досягнутий спільними зусиллями.

Особливістю української класифікації є наявність Державних премій, які також входять до системи державних нагород. Найвідомішою є Національна премія України імені Тараса Шевченка, яка вручається за найвидатніші твори літератури, мистецтва та публіцистики. Окрім престижу, премії мають вагомий

фінансовий еквівалент, що робить їх формою державної інвестиції у розвиток національного інтелектуального продукту.

Система державних нагород України станом на 2026 рік є збалансованою структурою, яка поєднує стабільність основних орденів із гнучкістю президентських відзнак. Вона охоплює всі вікові та професійні групи населення, забезпечуючи можливість відзначення як 18-річного солдата, так і 80-річного академіка. Чітка класифікація запобігає девальвації високих звань, оскільки кожен рівень нагороди має свої суворі критерії та відповідний соціальний статус.

Завершальним елементом класифікації є правила старшинства та заміщення. Якщо особа має кілька ступенів одного ордену, вона зазвичай носить лише знак вищого ступеня, що запобігає перевантаженню мундира. Винятком є орден Богдана Хмельницького, де всі ступені можуть носитися одночасно, що підкреслює бойовий шлях офіцера [31]. Ця гнучкість у правилах носіння відображає повагу до кожного етапу служіння особи державі.

У період 2022–2026 років класифікація пройшла через випробування масовим нагородженням. Держава зуміла зберегти ієрархію, не допустивши перетворення вищих орденів на звичайні відзнаки. Це було досягнуто через активне використання відомчих нагород для менш масштабних заслуг, що залишило державні нагороди як «вищу лігу» визнання. Таким чином, сучасна класифікація є не лише технічним переліком, а й моральною картою цінностей сучасної України.

3.3. Відомчі та громадські відзнаки в сучасній фалеристичній практиці України

Сучасна фалеристична картина України була б неповною без розгляду широкого спектру відомчих заохочувальних відзнак та нагород громадських організацій. Ці відзнаки формують «другий та третій ешелони» нагородної системи, виконуючи функції, які не під силу державним нагородам: детальне

професійне стимулювання, відзначення вислуги років та оперативне визнання заслуг на рівні громадянського суспільства. У період 2022–2026 років роль цих відзнак зросла експоненціально, оскільки вони стали основним інструментом щоденного підтримання морального духу у великих військових та правоохоронних структурах.

Відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства оборони України (МОУ) зазнали радикальної трансформації у листопаді 2022 року згідно з наказом №392. Нова система була розроблена з урахуванням досвіду бойових дій та кращих західних зразків, відмовившись від застарілих форм на користь концепції «хрестів». До вищого рівня відомчих відзнак МОУ належать нагрудні знаки «Хрест особливих заслуг» та «За зразкову службу», а також серія медалей за бойові заслуги: «Залізний хрест», «Лицарський хрест» та «Воєнний хрест» [21].

Особливе значення в практиці МОУ має медаль «За поранення». Це унікальна для української традиції відзнака, яка має на колодці лаврову гілку: золотисту - за важке поранення, сріблясту - за легке. Така деталізація дозволяє візуально ідентифікувати ціну, яку воїн заплатив за захист держави, що викликає особливу повагу в армійському середовищі. Окрім бойових, існують і медалі за вислугу років («10, 15, 20 років сумлінної служби» та «Ветеран служби»), які забезпечують тяглість військової кар'єри та визнання професійного довголіття [41].

Окрему ієрархічну групу складають почесні нагрудні знаки Головнокомандувача Збройних Сил України. Ці нагороди стоять ближче до безпосередніх учасників боїв і користуються надзвичайним авторитетом через те, що вони часто вручаються за особистим рішенням командування на основі реальних рапортів з передової. Найвищою відзнакою тут є «Хрест Заслуги», за яким слідує «Хрест хоробрих» (за особисту відвагу), «Золотий хрест» (для сержантського складу за успішне керівництво) та «Срібний хрест» (для офіцерів за планування). «Сталевий хрест» традиційно вручається за виконання завдань під вогнем противника.

Служба безпеки України (СБУ) та Міністерство внутрішніх справ (МВС) мають свої специфічні системи, що відображають характер їхньої діяльності. Відзнаки СБУ, такі як нагрудні знаки «За відвагу» та «За доблесть», вручаються за успішні контррозвідувальні операції та боротьбу з тероризмом. У МВС система більше орієнтована на підтримання правопорядку та безпеки громадян, включаючи знаки «За безпеку народу» та «За відвагу в службі». Важливо, що правила носіння цих відзнак суворо підпорядковані загальнодержавним: вони завжди розміщуються нижче або після державних нагород [8].

Таблиця 3.3 – Відзнаки за відомствами та специфіка застосування

Відомство / Суб'єкт	Вищі відзнаки	Специфіка
Міноборони України	Залізний хрест, Лицарський хрест	Бойові заслуги та виняткова хоробрість
Головнокомандувач ЗСУ	Хрест Заслуги, Золотий хрест	Оперативне визнання лідерства та відваги
Служба безпеки України	За відвагу, За доблесть	Контррозвідка, боротьба з тероризмом
МВС України	За безпеку народу, Почесна грамота	Охорона правопорядку, цивільна безпека
Громадський сектор	Народний Герой України	Срібна відзнака за народним поданням

Громадські нагороди в сучасній Україні стали потужним альтернативним каналом визнання заслуг. Найбільш відомим прикладом є орден «Народний Герой України», заснований волонтерами у 2015 році. Унікальність цієї нагороди полягає в тому, що вона виготовляється зі срібла, яке збирають громадяни (переплавлений лом срібних речей), а рішення про нагородження приймає комісія на основі публічних обговорень у соціальних мережах. Хоча вона не має офіційного статусу, для багатьох військових вона є дорожчою за державні ордени через свою безумовну репутаційну чистоту.

Водночас громадська фалеристика має і свої проблеми. Велика кількість різноманітних організацій та фондів випускає власні медалі та знаки, що іноді

призводить до девальвації поняття нагороди. Деякі «громадські ордени» за своїм виглядом імітують державні, що вводить в оману суспільство та дозволяє сумнівним особам створювати ілюзію високого статусу [60]. Проте ринок поступово саморегулюється: військові та волонтери чітко розрізняють авторитетні громадські знаки (як-от відзнаки ПЦУ чи великих благодійних фондів) від «сувенірної» продукції.

Церковні нагороди також відіграють значну роль у фалеристичній практиці. Православна Церква України активно нагороджує волонтерів та медиків орденами святого великомученика Юрія Переможця та святого архістратига Михаїла. Для багатьох віруючих нагороджених ці відзнаки мають глибокий духовний сенс, символізуючи божественне благословення на їхню діяльність. Церковна фалеристика зазвичай дотримується традиційних канонічних форм, що додає їй особливої естетичної ваги.

Технічне виготовлення відомчих та громадських нагород у 2022–2026 роках досягло високого рівня. Більшість відомств користуються послугами спеціалізованих підприємств, які використовують латунь, холодні та гарячі емалі, а також високоякісні муарові стрічки. Наприклад, компанії, що співпрацюють із МВС та МОУ, пропонують виготовлення нагород із індивідуальними номерами, що дозволяє вести чіткий облік нагороджених та запобігати підробкам [8].

Цікавим явищем стала поява «бригадних» відзнак. Окремі бойові бригади (наприклад, 93-тя ОМБр, 3-тя ОШБр) розробляють власні нагрудні знаки та коїни (монети), які вручаються за внутрішніми критеріями підрозділу. Ці знаки часто мають найкращий сучасний дизайн, оскільки до їх розробки залучаються професійні дизайнери та історики-геральдисти. Такі відзнаки формують унікальну ідентичність «бойового братерства», яка є критично важливою для згуртованості підрозділу.

Взаємодія відомчих та державних нагород стає все більш синхронізованою. Нерідко шлях героя починається з грамоти чи подяки, продовжується відомчою медаллю або «Золотим хрестом»

Головнокомандувача, і лише після цього, за сукупністю заслуг, особа подається на державний орден. Це створює зрозумілі правила гри та мотивує військовослужбовців до постійного вдосконалення професійних навичок.

У 2026 році відомчі відзнаки також почали відображатися в цифрових реєстрах. Це особливо важливо для нагород Міністерства оборони, оскільки вони дають право на певні переваги (наприклад, першочергове право на вступ до військових вишів для кавалерів «Хреста особливих заслуг»). Таким чином, відомча нагорода перестає бути просто прикрасою на кітелі, стаючи юридично значущим документом, що впливає на подальшу кар'єру та соціальний статус особи.

Суспільне значення відомчих та громадських нагород полягає в тому, що вони роблять систему визнання «багатоповерховою». Держава не може нагородити кожного гідного бійця орденом, але відомства та громади можуть закрити цей вакуум, забезпечуючи кожного захисника відчуттям того, що його праця помічена. Це створює всеохоплюючу атмосферу вдячності, яка є необхідною для тривалого опору агресору та подальшого мирного будівництва.

Майбутнє цього сектору фалеристики полягає в ще більшій прозорості та якості. Громадські організації все частіше об'єднуються для створення спільних відзнак, що підвищує їхню вагу. Відомства ж продовжують працювати над естетикою своїх нагород, щоб вони були не лише символом служби, а й справжнім витвором мистецтва, який нагороджений носитиме з гордістю протягом усього життя.

3.4. Нагородна система України в умовах російсько-української війни: трансформації та суспільне значення

Російсько-українська війна стала найсерйознішим викликом для нагородної системи України, змусивши її пройти шлях від застиглої пострадянської структури до динамічного інструменту воюючої нації. Період 2014–2026 років став часом фундаментальних трансформацій, де нагороди

перетворилися зі знаків формальної пошани на елементи національного пантеону, символи незламності та реальні інструменти соціальної політики. Суспільне значення нагород за цей час виросло до рівня державних символів, таких як Герб чи Прапор [21].

Перша хвиля трансформації (2014–2015 рр.) була пов'язана з необхідністю швидкого визнання героїзму добровольців та воїнів ЗСУ в умовах гібридної війни. Тоді вперше виникла гостра дискусія щодо доцільності використання старих орденів для нових героїв. Встановлення ордена Героїв Небесної Сотні та активне нагородження орденом «За мужність» (часто посмертно) заклали фундамент нової нагородної етики: нагорода - це не привілей, а задокументований подвиг.

Друга хвиля розпочалася з 24 лютого 2022 року. Масштаб бойових дій зажадав створення нагород нового типу. Відзнака «Хрест бойових заслуг», встановлена Президентом Володимиром Зеленським у травні 2022 року, стала відповіддю на запит фронту на високу, але суто військову нагороду. Вона ідейно апелює до «Золотого хреста бойової заслуги» УПА, що підкреслює тяглість української мілітарної традиції та остаточно виводить українську фалеристику з тіні радянського минулого.

Однією з найбільш значущих трансформацій стало впровадження системних грошових виплат для нагороджених найвищими відзнаками. Держава перейшла від символічної вдячності до прямої матеріальної підтримки героїв. Станом на 2026 рік розмір цих виплат прив'язаний до мінімальної заробітної плати, що гарантує їхню актуальність навіть в умовах інфляції.

Таблиця 3.4 – Фінансові виплати за державними нагородами

Нагорода	Розмір виплати (2026 рік)	Розрахункова база
Герой України (Золота Зірка)	~25 941 грн (3 мін. з/п)	Постанова КМУ для Героїв
Хрест бойових заслуг	12 970,50 грн (1,5 мін. з/п)	Порядок №79
Кавалери орденів 3-х	Нарахування за вислугу та	Закон про статус

ступенів	статус	ветеранів
----------	--------	-----------

Ці виплати мають не лише економічне, а й глибоке суспільне значення: вони демонструють, що держава готова брати на себе довгострокові зобов'язання перед тими, хто ризикував життям заради її існування. Це особливо важливо для родин загиблих Героїв України, для яких державна підтримка є формою пожиттєвої вдячності нації за жертву їхньої близької людини [61].

Трансформація торкнулася і естетичного коду нагород. Відбувся остаточний перехід від круглих медалей із зображенням пролетарських символів до хрестів та зірок, насичених національною символікою: тризубом, мечами, дубовим та калиновим листям. Навіть традиційна «Золота Зірка» Героя України все частіше сприймається як унікальний український символ, відокремлений від свого радянського прототипу завдяки новим контекстам нагородження (як-от герої Азовсталі чи пілоти-аси).

Суспільне значення нагородної системи в умовах війни також полягає в її ролі як інструменту «м'якої сили» та консолідації. Нагородження енергетиків, медиків, волонтерів та залізничників державними орденами (наприклад, орденом «За заслуги» або медаллю «За працю і звитягу») підкреслює, що фронт є загальнонаціональним [44]. Це створює відчуття єдності між тими, хто воює зі зброєю, і тими, хто тримає тил у критичних умовах.

Важливим аспектом є публічність нагородження. В умовах війни укази Президента стають найбільш читаними офіційними документами. Історії нагороджених, що поширюються через медіа, формують новий український епос. Кожне нагородження «Хрестом бойових заслуг» - це розповідь про конкретний бій, врятовані життя або знищену техніку ворога, що дає суспільству реальні приклади для наслідування.

Проте війна принесла і виклики, пов'язані з девальвацією нагород. Велика кількість нагороджень іноді викликає питання щодо їхньої справедливості в очах тих, хто залишається без відзнак на передовій. Для вирішення цієї проблеми у 2022–2026 роках була впроваджена система

почесних знаків Головнокомандувача ЗСУ та командирів бригад, що дозволило відзначати бійців на тактичному рівні, залишаючи державні нагороди для найбільш виняткових випадків.

Трансформація системи також включає процес «очищення». Позбавлення нагород осіб, які виявилися зрадниками або колаборантами, стало актом відновлення справедливості. Суспільство болісно сприймає наявність високих звань у тих, хто працює на ворога, тому рішучі кроки держави у цьому напрямку (наприклад, щодо одіозних політиків минулого) сприяють оздоровленню нагородної системи та поверненню їй довіри.

Нагородження іноземних громадян - волонтерів, лікарів, політиків та військових інструкторів - стало окремим напрямком нагородної політики в умовах війни. Це дозволяє зафіксувати глобальний масштаб підтримки України та перетворити українські ордени на міжнародно визнані знаки пошани за боротьбу на боці світла та демократії. Коли прем'єр-міністр Фінляндії чи посол Франції отримують орден князя Ярослава Мудрого, це зміцнює дипломатичні зв'язки через спільну фалеристичну мову.

Цифровізація нагородного обліку, що завершується у 2026 році, має величезне суспільне значення для ветеранів. Можливість побачити свою нагороду в застосунку «Дія», автоматично отримати статус та виплати без черг у ТЦК чи ПФУ - це прояв поваги держави до часу та гідності захисника. Це робить нагородну систему частиною сучасної сервісної держави, де герой отримує не лише медаль, а й турботу [56].

Нагородна система 2026 року є відображенням соціального договору між воюючим народом та державою. Вона фіксує імена тих, хто зберіг Україну, і створює фундамент для повоєнної ідентичності. Нагорода сьогодні - це не просто метал на грудях, це «мітка честі», яка відкриває двері до нової політичної та суспільної еліти країни. Суспільне значення цих відзнак полягає в тому, що вони є видимими доказами того, що Україна відбулася як нація героїв.

3.5. Перспективи розвитку української фалеристики та нагородної системи

Дивлячись у майбутнє за межі 2026 року, можна спрогнозувати кілька ключових векторів розвитку нагородної системи України. Ці перспективи зумовлені необхідністю остаточної інтеграції в європейський культурний простір, подоланням наслідків війни та використанням високих технологій для адміністрування заслуг. Фалеристика майбутнього в Україні - це поєднання глибокої історичної символіки з максимальною функціональністю та прозорістю.

Першим і найбільш очевидним напрямком є повна цифрова трансформація. До кінця 2026 року планується завершити створення «Цифрового паспорта нагороди», який включатиме не лише відомості про факт нагородження, а й детальний опис подвигу чи заслуги, посилання на відеоматеріали (якщо вони не засекречені) та цифрову копію посвідчення в блокчейні для запобігання фальсифікаціям. Це дозволить перетворити нагороду на частину інтерактивної історії України, де кожен громадянин зможе дізнатися про героїв свого міста чи села через QR-код на пам'ятних дошках чи в електронних реєстрах 56].

Другим вектором є реформа системи почесних звань. Протягом 2027–2030 років очікується поступове згортання радянської практики масового присвоєння титулів «Заслужений». Замість цього нагородна система зосередиться на престижних державних грантах та іменних преміях, які матимуть цільове призначення (наприклад, грант на наукове дослідження для лауреата Державної премії). Це зробить систему більш зрозумілою для західних партнерів та стимулюватиме реальний розвиток галузей, а не просто колекціонування грамот.

Третій напрямок - це розвиток муніципальної та регіональної фалеристики. В умовах децентралізації громади отримують більше прав на самовизначення. Можна очікувати появи унікальних міських орденів та медалей (наприклад, «За відбудову Маріуполя» чи «За стійкість Харкова»), які

вручатимуться за внесок у місцевий розвиток. Ці нагороди стануть важливим елементом формування локального патріотизму та згуртованості громад у повоєнний період.

Таблиця 3.5 – Перспективи розвитку системи нагород та їх соціальні ефекти

Перспектива розвитку	Механізм реалізації	Соціальний ефект
Е-Нагорода (Blockchain)	Інтеграція з "Дія" та ТасERP	100% захист від підробок, прозорість
Муніципальні нагороди	Рішення місцевих рад	Посилення ідентичності громад
Монетизація заслуг	Прямі виплати та податкові пільги	Матеріальна стабільність героїв
Міжнародна уніфікація	Стандарти НАТО (STANAG)	Взаємовизнання нагород з партнерами

Четвертим вектором є мілітарна стандартизація. Досвід війни 2022–2026 років показав перевагу системи «хрестів» над «медалями». Ймовірно, майбутня нагородна система ЗСУ буде повністю уніфікована за стандартами НАТО, де кожна нагорода має свій чіткий колірний код на планках, а кількість самих знаків буде обмеженою для підтримки їхньої високої цінності. Також очікується впровадження «нагородних балів» або рейтингів, які автоматично впливатимуть на просування по службі та розмір пенсійного забезпечення військовослужбовців.

Перспективи розвитку також включають етичну ревізію. Створення незалежного Нагородного суду чи Етичної комісії при Президентові дозволить систематично очищувати списки нагороджених від осіб, які зганьбили честь нагороди. Це зробить систему саморегульованою та захистить її від політичного впливу. Прозорість процесу подання на нагороду через електронні петиції або громадське голосування (для цивільних відзнак) стане запобіжником проти корупції та кумівства.

У сфері виготовлення нагород Україна має потенціал стати світовим лідером завдяки поєднанню ювелірних традицій та оборонних технологій. Використання нових сплавів, титану або навіть переплавленої ворожої техніки для створення медалей (як це вже практикується в окремих відомствах) додає нагородам особливої символічної ваги та робить їх унікальними артефактами. Це також сприятиме розвитку національної школи медальєрного мистецтва.

Окремою перспективою є «освітня інтеграція» нагород. Кавалери вищих державних нагород повинні стати основою для викладацького корпусу у військових ліцеях та вишах. Наявність нагороди («Хреста особливих заслуг» чи ордена Богдана Хмельницького) має автоматично давати право на отримання ступеня магістра державного управління, оскільки бойовий досвід та лідерство є вищою формою практичної освіти. Це дозволить ефективно інтегрувати ветеранів-героїв у систему управління державою.

Нагородна система майбутнього також виконуватиме роль «національної пам'яті». Створення інтерактивних музеїв фалеристики, де історія кожної медалі переплетена з історією людини та країни, допоможе виховувати майбутні покоління на живих прикладах. Нагорода перестане бути лише металевим об'єктом у шухляді, стаючи частиною великого цифрового нарративу про боротьбу України за свободу.

Важливим аспектом є міжнародне визнання. Україна може ініціювати створення «Міжнародного ордена Свободи» для відзначення борців з тиранією по всьому світу. Це виведе українську нагородну систему на рівень глобальних стандартів, таких як Нобелівська премія миру чи Медаль Свободи США, закріплюючи за Україною статус морального лідера вільного світу.

Завершальним етапом розвитку стане гармонізація нагородної системи із системою соціального страхування. Нагорода має стати «страховим полісом» найвищого рівня, що гарантує безкоштовне лікування, реабілітацію та підтримку сім'ї у будь-якій точці світу. Це перетворить нагородження на акт справжньої державної турботи, де за символом стоїть реальний ресурс.

Нагородна система України після 2026 року - це гнучка, технологічна та справедлива структура. Вона успішно пройшла шлях від копіювання чужих зразків до створення власного унікального фалеристичного корпусу, який відображає дух нації. Майбутнє системи - у її здатності залишатися актуальною для кожного нового покоління українців, не втрачаючи при цьому зв'язку з героїчним минулим.

Розвиток української фалеристики продовжуватиметься як живий процес, де кожна нова перемога та кожен новий виклик знаходитимуть своє відображення в металі та стрічці. Держава, яка вміє шанувати своїх героїв, має майбутнє, і нагородна система 2026+ є надійним інструментом забезпечення цього майбутнього. Вона залишиться вічним свідченням того, що в Україні честь і мужність є найвищими цінностями, які підтримуються всією силою державної машини та суспільної любові.

ВИСНОВКИ

Проведене комплексне дослідження становлення та розвитку фалеристики як спеціальної історичної дисципліни в Україні, а також еволюції української нагородної системи від найдавніших часів до сьогодення дозволяє сформулювати низку узагальнюючих висновків, які відповідають поставленим у вступі завданням.

У першому розділі роботи було з'ясовано теоретико-методологічні засади фалеристики. Встановлено, що фалеристика є повноцінною спеціальною історичною дисципліною, яка має власний понятійний апарат, чітко окреслені предмет (історія нагородних систем у всіх її проявах) та завдання (вивчення походження, еволюції, типології, символіки, практики вручення та побутування нагород). Методологічна база фалеристики ґрунтується на поєднанні загальнонаукових (історичний, логічний, системний) та спеціальних методів (джерелознавчий, типологічний, порівняльний, іконографічний), що дозволяє всебічно аналізувати нагородні знаки як історичні джерела. Розроблена класифікація нагородних знаків (за походженням, призначенням, ступенем, становою належністю, хронологією) підтверджує їхнє значення як особливого виду історичних пам'яток, що несуть інформацію не лише про особу нагородженого, а й про державний устрій, ідеологію, мистецькі стилі та суспільні цінності відповідної епохи.

Другий розділ було присвячено історичному аналізу української нагородної традиції. Проведене дослідження дозволило простежити її генезу від княжих «золотих гривен» та «золотих поясів» доби Середньовіччя, через козацько-гетьманську добу з її традицією вручення «милості гетьманської» (перначі, булави, хоругви) до спроб створення перших регулярних нагород у гетьманаті П. Скоропадського. Важливим етапом стало функціонування імперських нагородних систем (Російської та Австро-Угорської) на українських землях у XIX – на початку XX ст., які, попри їхній колоніальний характер, вплинули на формування фалеристичної культури та традицій носіння відзнак серед українства. Проривним періодом стала доба Української революції 1917–

1921 рр., коли вперше було створено національні нагороди (орден «Визволення», Залізний хрест «За звитягу» УНР, Воєнний хрест ЗУНР), що заклали підвалини для сучасної української нагородної символіки. Радянський період, попір те, що УСРР/УРСР не мала власної суверенної нагородної системи, став часом масового поширення нагород як інструменту ідеологічного впливу та мобілізації населення. В цей час на теренах України функціонувала загальносоюзна нагородна система, яка залишила помітний пласт фалеристичних пам'яток.

У третьому розділі проаналізовано сучасний етап розвитку української нагородної системи. Визначено, що її формування в незалежній Україні пройшло кілька етапів: від відновлення національних традицій (орден «За заслуги», орден Богдана Хмельницького) у 1990-х роках через законодавче врегулювання Законом «Про державні нагороди України» (2000 р.) та подальше розширення переліку відзнак у 2000–2010-х роках до безпрецедентної трансформації в умовах російсько-української війни після 2014 р. і особливо після 2022 р. Війна стала потужним каталізатором розвитку фалеристики: з'явилися нові нагороди (медаль «За поранення», орден «За мужність» III ступеня фактично став масовою бойовою відзнакою), активізувалася відомча та громадська нагородотворчість. Дослідження підтверджує, що в умовах війни нагородна система набуває виняткового суспільного значення, виконуючи функції морального стимулювання, увічнення пам'яті героїв, легітимації військової служби та консолідації суспільства навколо спільної мети – захисту держави.

Аналіз внеску українських дослідників (М.Ф. Дмитрієнка, О.С. Круковського, С.В. Пахолка, О.С. Кучерука та ін.) у розвиток фалеристики засвідчив, що українська наукова школа фалеристики перебуває на стадії активного становлення. Її головними здобутками є введення до наукового обігу значного масиву джерел, розробка класифікаційних схем, історичних реконструкцій нагородних систем минулого, а також участь фалеристів-науковців у нормотворчій роботі при створенні сучасних державних нагород.

Водночас, існує потреба в подальшому розвитку теоретичних засад дисципліни, підготовці узагальнюючих праць та підручників, розширенні джерельної бази за рахунок архівних та музейних зібрань.

Таким чином, мета роботи – всебічний аналіз становлення та розвитку фалеристики як спеціальної історичної дисципліни в Україні, а також сучасної системи державних нагород – була досягнута. Підсумовуючи, можна стверджувати, що українська фалеристика, спираючись на багатовікову історію нагородних практик, сьогодні перетворюється на важливий інструмент історичного пізнання та державної політики пам'яті.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у кількох напрямках. По-перше, це поглиблене вивчення маловідомих сторінок історії українських нагород, зокрема доби Визвольних змагань та діаспори. По-друге, актуальним є моніторинг та аналіз новітніх процесів у нагородній системі України періоду війни, що потребує оперативного введення в науковий обіг нових даних. По-третє, назріла необхідність підготовки фундаментальних праць з історії української фалеристики, створення повноцінних каталогів та довідників, що сприятиме як подальшому розвитку наукової дисципліни, так і популяризації знань про національну нагородну спадщину. Важливим завданням є також гармонізація української нагородної системи з європейськими стандартами при збереженні її національної унікальності та історичної тяглості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 2017. № 1. С. 79-81.
2. Битва під Хотиним. «Як козаки врятували Європу від Османської імперії. 400 років Хотинської битви 1621 року». URL:
<https://msmb.org.ua/biblioasuresursi/bibliografiya/istorichni-podii/bitva-pid-hotinom-yak-kozaki-vryatuvali-yevropu-vid-osmansykoii-imperii-400-rokiv-hotinskykoi-bitvi-1621-roku/>
3. Білошенко Б. Георгій Нарбут: батько українських грошей і творець національного графічного стилю. URL:
<https://tykyiv.com/people/znaiomimosia-z-tvorchistiu-odnogo-z-naiviznachnishikh-grafikiv-ukrayini-georgiia-narbut/>
4. Бірнова, О. Історико-культурна спадщина України: цифрові технології збереження та популяризація в умовах воєнних дій. Науково-теоретичний альманах Грані, 26(5), 2023. с. 90-94. URL:
<https://doi.org/10.15421/1723106>
5. Бірнова, О. Історико-культурна спадщина України: цифрові технології збереження та популяризація в умовах воєнних дій. Науково-теоретичний альманах Грані, 26(5), 2023. с. 90-94. <https://doi.org/10.15421/1723106>
6. Бойовий Хрест Українських Січових Стрільців (Мазепинський). Вікіпедія. URL:
[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%A5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85_%D0%A1%D1%96%D1%87%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85_%D0%A1%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%86%D1%96%D0%B2_\(%D0%9C%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%A5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85_%D0%A1%D1%96%D1%87%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85_%D0%A1%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%86%D1%96%D0%B2_(%D0%9C%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9))
7. Бринов О. Українська фалеристика на світових ринках / О. Бринов // Нумізмати́ка і Фалеристика. 2011. № 3. С. 19-22

8. Відзнаки МВС України. URL: <https://ordena.com.ua/v%D1%96dznaki-mvs-ukra%D1%97ni.html>
9. Відомчі нагороди МВС України. URL: <https://garantpartners.com.ua/vidomchi-nagorodi/mvs-nagorodi>
10. Воронін, В. М. Люди, держава, нагороди : нагородна система України XIX-XXI ст. : виникнення та розвиток в умовах політичних і соціально-економічних трансформацій
11. Вшанування сильних духом: державні нагороди і народне визнання Героїв Сумщини : 2024 р. / [упоряд. В. В. Кравченко ; ред.: Абакарова О. Б., Острога С. Ю.]. - Суми : Сумська обласна універсальна наукова бібліотека, 2025. 40 с.
12. Герої та антигерої: історія найвищої нагороди України. 21.02.2026. Фарватер схід. URL: <https://farvatermedia.com/articles/hero-i-ta-antyhero-i-istoriia-naivyshchoi-nahorody-ukrainy/>
13. громадських - у суспільній свідомості нерідко сприймається як одне нерозривне ціле, із усіма зумовленими цим позитивними та негативними моментами / Олександр Сопов,
14. Дей М. О. Державні нагороди як найвища форма правового заохочення / М. О. Дей // Право і Безпека. 2005. Т. 4, № 5. С. 129-133
15. держави і суспільства / Віктор Миколайович Воронін. Харків : Фоліо, 2013. 316, [1] с.
16. Державні нагороди України. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-26194>
17. Державні нагороди України: від “Золотої Зірки” до іменної зброї. URL: <https://frontliner.ua/derzhavni-nahorody-ukrainy/>
18. Дмитрієнко М., Іщенко Я. Фалеристика. В кн.: Войцехівська І. та |ін. Спеціальні історичні дисципліни: Довідник. К., 2008
19. Дмитрієнко М.Ф. Фалеристика. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Falerystyka> (останній перегляд: 27.02.2026)

20. До історії українських нагород (IX - початок XX століття). Парламентське дослідження. Дослідницька служба Верховної Ради України. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32424.pdf>
21. Заохочувальні відзнаки Міністерства оборони. Міністерство оборони України. 2025. URL: <https://mod.gov.ua/explanation/zaohochuvalni-vidznaki-ministerstva-oboroni>
22. Історія України з найдавніших часів до XX ст. – Частина 1 / Л.С. Радченко; ВП НУБіП України «Боярський коледж екології і природних ресурсів». Боярка, 2015. 314 с. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u362/pidruchnik_istoriya_ukr._chas._1.pdf
23. Карпов В. В. Експертиза предметів вексилології та фалеристики : навч. посібник / В. В. Карпов. - Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 192 с.
24. Карпов, В. В. Вексилологія та фалеристика. Український колорит : навч. посібник / Віктор Васильович Карпов. - Київ : Гельветика, 2020. - 190 с.
25. Ким був та яку естетику творив автор українських грошей Георгій Нарбут. URL: <https://texty.org.ua/articles/102318/kym-buv-ta-yaku-estetyku-tvoryv-avtor-ukrayinskyh-hroshej-georhij-narbut/>
26. Круковський О. П. Українська фалеристика другої половини XIX – середини XX століть у збірках Львівського історичного музею / О. П. Круковський // Український археографічний щорічник. 2012. Вип. 16-17. С. 90-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uashch_2012_16-17_10
27. Лень, В. В. Державні ордени, медалі СРСР та України: історико-правове дослідження : монографія / Валентин Валентинович Лень ; Держ. ВНЗ "Нац. гірн. ун-т". - 2-ге вид., випр. і допов. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2016. 398, [1] с. : кольор. іл., табл. - Бібліогр.: с. 261-268.
28. Максим Царенко // Голос України. 2016. 2 серп. (№ 144). С. 5.
29. Марія Дмитрієнко: історик, журналіст, громадська діячка. Бібліографія / Відп. ред. О.А.Удод; вступ, ст. акад. В.А.Смолія; а вт.-уклад.:

- І.Н.Войцехівська, О.В.Ясь. - К.: Н АН України. Ін-т історії України, 2007.
- 168 с.
30. Михайліченко М. А. Законодавство України про державні нагороди і практика відзначення ними учасників АТО / М. А. Михайліченко // Приватне та публічне право. -
31. Міноборони затвердило нову систему заохочувальних відзнак. Ukrainian Military Pages. 2022. URL: https://www.ukrmilitary.com/2022/12/mou-new-medals.html#google_vignette
32. Морські походи козаків першої чверті XVII. На Урок. URL: <https://naurok.com.ua/morski-pohodi-kozakiv-persho-chverti-hvii-259316.html>
33. Нагороди України: як і чим відзначають гідних та чому це важливо? 2025. URL: <https://uk.order.com.ua/post/nagorody-ukrayiny-vydy-symvolika-evolyutsiya-systemy-vidznak>
34. Орден Святого Володимира IV ступеня з мечами. Фалеристика. Ордена. Медалі. Знаки. URL: <https://faleristika.com.ua/product/orden-svyatogo-vladimira-iv-stepeni-s-mechami--kopiya->
35. Орден Трудового Червоного Прапора – оцінка та скуповування. URL: <https://ocenka-pokupka.com.ua/uk/orden-trudovogo-chervonogo-prapora/>
36. Орден трудового червоного прапора. URL: <https://history-ua.com/ua/tpost/bx13e018r1-orden-trudovogo-chervonogo-prapora>
37. Ордени СРСР. Інститут історії України. Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIu&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ordeny_SRSR
38. Пахолко, С. В. Визначні постаті українців, закарбовані у бронзі й граніті : [зб. ст.] / Степан Володимирович Пахолко ; Львів. регіон. сусп.-культур. т-во "Надсяння". - Львів : Растр-7, 2019. 195 с

39. Пахолко, С. Класифікація відзнак Українських Січових Стрільців / Степан Пахолко, Олександр Мельник // Нумізматика і Фалеристика. 2014. № 4. С. 19-23.
40. Перші грошові знаки – творчий внесок Г. Нарбути в історію незалежної України початку ХХ ст. URL: <https://www.museum.dp.ua/uk/article0153/>
41. Почесний нагрудний знак Головнокомандувача Збройних Сил України. “Хрест військового правопорядку. Міністерство оборони України. 2025. URL: <https://contacts-mo.s3.eu-central-1.amazonaws.com/2025/7/7/0bc849ec6.pdf>
42. Почесні імена України – еліта держави : довідково-бібліографічне видання / авт. упоряд. Я. Білейчук. – К. : Логос Україна, 2011. 253 с. URL: <https://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=piued&load=istornar.html>
43. Правила носіння нагород і відзнак на військовій формі одягу. Міністерство оборони України. 2025. URL: <https://mod.gov.ua/explanation/pravila-nosinnya-nagorod-i-vidznak-na-vijskovij-formi-odyagu>
44. Президент України відзначив енергетиків Вінниччини державними нагородами. 2026. URL: <https://i-vin.info/news/prezident-ukrayini-vidznachiv-energetikiv-vinnichchini-derzhavnimi-nagorodami-15003.html>
45. Про встановлення відзнаки Президента України - медалі "За військову службу Україні" : указ Президента України № 931/96 від 5 жовт. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931/96#Text>
46. Про встановлення відзнаки Президента України - ордена "За мужність" : указ Президента України № 720/96 від 21 серп. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720/96#Text>
47. Про державні нагороди України. Закон України від 16.03.2000 № 1549-III. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T001549>
48. Про медаль "За врятоване життя": указ Президента України № 461/2008 від 20 трав. 2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/461/2008#Text>

49. Про музеї та музейну справу. Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text>
50. Про орден Героїв Небесної Сотні: указ Президента України № 844/2014 від 3 листоп. 2014 р. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/844/2014#Text>
51. Сопов, О. Фалеристичне розмаїття України: структурувати, аби не здевальвувати остаточно : сукупність нагород різного рівня - державних, відомчих, муніципальних,
52. Тинченко, Я. Символи нескореної держави : нагороди уряду Української Народної Республіки / Ярослав Тинченко ; [ред. В. Олексієнко]. Київ : Tempora, 2016. 212 с.
53. Українська фалеристика: з історії нагородної спадщини: У 2 кн. Кн. 1. К.: Либідь, 2004. С. 27.
54. Українська фалеристика: спадщина і сьогодення. Бібліографічний посібник. Житомир. 2025. URL:
<https://www.lib.zt.ua/sites/default/files/publication/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D1%84%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D1%96%20%D1%81%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf>
55. Українські науковці показали гетьманську булаву XVII століття. URL:
<https://uspih.in.ua/nashi-v-istorii/ukrayinski-naukovczi-pokazaly-getmansku-bulavu-xvii-stolittya>
56. Уряд затвердив план цифровізації держпослуг до 2026 року, - Мінцифри. ДМ. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/37691/2025-03-22-uryad-zatverdyyv-plan-tsyfrovizatsii-derzhposlug-do-2026-roku-mintsyfyry/>

57. Фалеристика – як нагороди допомагають дізнаватися історію. Антикварій. 17.10.2022. URL: <https://antiquary.od.ua/faleristika-yak-nagorodi-dopomagayut-diznavatisya-istoriyu/>
58. Фалеристика України періоду незалежності і боротьби за незалежність. Журнал Violity. URL: <https://violity.com/ua/auction/521-faleristika-ukrainy-perioda-nezavisimosti-i-borby-za-nezavisimost>
59. Фалеристика Російської Імперії та Тимчасового Уряду. URL: <https://violity.com/ua/auction/283-faleristika-rossijskoj-imperii-i-vremennogo-pravitelstva>
60. Хто продає копії ордену “Народний Герой” і чому його вручили жінці у Кропивницькому. URL: <https://persha.kr.ua/article/196769-hto-prodaye-kopiyi-ordenu-narodnyj-geroj-i-chomu-jogo-vruchyly-zhynsi-u-kropyvnytskomu/>
61. Щомісячна виплата нагородженим відзнакою «Хрест бойових заслуг» у 2026 році. Безоплатна правнича допомога. URL: <https://legaid.gov.ua/publikatsiyi/shhomisyachna-vyplata-nagorodzhenym-vidznakoyu-hrest-bojovyh-zaslug-u-2026-roczy/>
62. Якими відзнаками нагороджують військових. Misto.media. 2024. URL: <https://misto.media/articles/legend/387-iyakymy-vidznakamy-nahorodzuiut-viyskovykh>